

PRIRAČNIKO

BAŠI ISTEMLALKJERIPA THAJ AVIPE FUNDAKERDE E MANUŠENGERE NIJAMENGE

Informacie thaj nasiato baši integririmo
avipe fundakerdo e manuđengere nijamenge ki buti
e dižutne organizacijengere ki Republika Makedonija

PRIRAČNIKO

BAŠI ISTEMLALKJERIPA THAJ AVIPE FUNDAKERDE E MANUŠENGERE NIJAMENGE

Informacie thaj nasiato baši integririmo avipe fundakerdo e manuđerengere
nijamenge ki buti e dižutne organizacijengere ki Republika Makedonija

Priračniko baši istelmalkjeripe o aipe fundakjerdo e manušengere nijamija -

Informacie thaj nasiato baši integririme avipe fundakjerdo baši manušengere nijamija ki buti e dizutnengere organiyacie ki R.M

- Edutoro:
 - **Instituto baši manušengere nijamija**
- Autoria:
 - **Goce Kocevski, Maja Atanasova**, Makedonikano kedipe e therne juristengoro-Šero 1 thaj 5
 - **Natali Petrovska, Darko Avramovski**, Koalicia Sare baši thamutno krisipe -Šero 2
 - **Ena Bendevska**, Helsinški komiteti baši arakhibe e manušengere nijamija ki RM -Šero 3
 - **Maja Stojanoska**, Instituto baši manušikane nijamija -Šero 4
- Edutoro:
 - **Miroslav Draganov**
- Kerga o prevod i:
 - **Fatima Dzemailovska**
- Lektura:
 - **Tarjana Stojanovska**
- Likovno -grafikano formiribe:
 - **Relativ**

Najsipe: O Autorija si najsutne baši godjalipe thaj editoripe taro dzene e timeskoro e Civica Mobilitas, Simon Forester thaj Petrus Teunis

- Kava dokumento si sajkerdo thaj dendo dumo tari programa Civica mobilitas. Civica mobilitas si proekto e Švajcarijaki agencija baši bajrardo thaj sombutipen (SDC), kova kjerelale NIRAS tari Danska, Makedonikako centro baši maškarutno sombutipen (MCMS) thaj Švedskakoro instituto baši putardi administracia (SIPU). Saikerin akale publikacijakiri si jekutni dendo lav e instituteskoro baši manušengere nijamija, Makedonikano kedipe e therne juristengoro, Koalicia Sare baši thamutno krisipe thaj Helcinsko komiteti baši manušikane nijamija ki Republika Makedonija thaj ko ni jekh čhand na ka šaj te genavel o dikhibe e Civica mobilitas, Švajcarijaki agencija baši bajrardo thaj sombutipen (SDC) jali pa organizacie so sprovedinena.

Saikerin:

Kerdarno rezime	5
Vovedime notka.....	8
Šero 1: Avipe fundokjerdo e manuŝengere nijamenge –Definicija thaj samalipe?.....	11
Definirime avipe fundakjerdo e manuŝengere nijamenge.....	12
PBMN – karing vavera avipa ko rayvojna programe.....	13
Isutne e nijamengere thaj indjarutno e borčengoro.....	14
Labaraja tari lapardipe e PBMN.....	15
Šero 2: Fundavne principe taro avnipe fundakerdo taro manuŝikane nijamija.....	16
Univerzalnosi thaj birigvali	17
Nedelivosti, maŝkaradhinalo thaj pandipe	18
Participativnosti.....	18
Jekhipe.....	18
Otčetnost thaj dendo lav.....	19
Šero 3: Fundavne principija ko avipe fundakerdo e manuŝengere nijamenge.....	20
Fundavne konceptia e manuŝikano dostoinstvo.....	21
O opis basi o fundavne tromanipa e nijamenge prižnaime e maskarutne.....	22
Mačkarthemutne pandlo lavipe (dokumenti) baŝi manuŝengere nijamija.....	23
Undžilipe e themengoro.....	27
Supervizia upral o pheriba undžilipe e themengoro kova ikljovena taro maŝkarthemutne instrumentia baŝi arakhiba e manuŝengere nijamija.....	27
Šero 4: Sebarutne thaj margilizirime grupe Ki Republika Makedonija.....	28
Džene kola dzivdinena ko agoriutno čorolip.....	29
Kupatne Romane etnikakoro amalipe.....	30
Čave.....	31
Džuvlja.....	31
Džene preprečenost.....	32
LGBTI populacia.....	32
Phure džene.....	33
Šero 5: Avipa fundakjerdo manuŝengere nijamenge thaj proektno ciklusi	34
Phird 1: Analiza e situacijakiri.....	37
Phird 2: Planonkeribe thaj dizajni e proekteskoro.....	41
Phird 3: Sprovedipe.....	42
Phird 4: Monitoring thaj evaluacija	43
Patrinbaŝi proverka –Kana odredime proekti anavkerelo avipa fundakerdo e manuŝengere nijamenge ?.....	44
Biografija.....	46

Kerdano rezime

Avipa bazirime e manuŝengere nijamenge si relevantno baŝi sa o dizutne organizacie

Realizacia e arakibaskoro manuŝikano dostoinstvo baŝi sa o manuŝikane dŝivotro si ki srŝ ko koncepti e manuŝengere nijamenge, ĉivdo jekh ko centro e samakoro. Haljoibe o principi thaj o avipa baŝi manuŝengere nijamija kjerel e manuŝenge te len tan ko amalikane odluke kola so vlijajmena ko lengoro dŝivdipa tŝhaj te desjtvinen ki relacia ĉinavdipa e konflikteskoro, poŝukar dzivdipaskere standardija thaj ŝaikeribe maŝkaripe baŝi prosperiteti.

O kupatne, I Raŝtra thaj maŝkarmanuŝikane amalipa trubul te mamujdipen e manginaleja baŝi maribe mamuj fundavne ĉhand baŝi phagiba e manuŝengere nijamija so anena dŝi ki diskriminacija, marginalizacija, socialno ĉinavipe biĉaĉutno avipe thaj raspredelba e andolel taro putardino ŝukaripe thaj kandipe. Akate o avipe fundakerdo e manuŝengere nijamenge ko razvoj ovela relevantno.

O avipa bazirime e manuŝengere nijamenge (PBMN), si metodoloŝka ramka kova sila res te integririinelo manuŝikane nijamija kio svako razyvojno program thaj ko obezbedime proektija thaj kandipe. Sar koncepti, PBMN obezbedinela samalipe thaj sistematsko vkluiĉipe thaj zajaknibe o majsebaripne. Baŝi bajrutno astaribe thaj istelmalkjeribe ko akava avipe principo thaj o vakjerdo zuralipe so ingarel le, barodŝanalutno si o dizutno amalipe, themeskoro organo thaj o biznis sektoro te pendŝarkjerel fundo istelmalkjeribe PBMN. **Sistematsko integracija ko akava avip ko sekova diveskiri buti e organizaciengoro e dizutnengoro amalipe poŝukar ka patjivkerel thaj o arakhibe e manuŝengere nijamija ki phuv.**

PBMN labarel sa e dizutnenge, majbut okolenge kola si marginalizirime thaj ĉinavde taro amalipe, бидејќи soske lengere manuŝikane nijamija majbut si negirime jail pa biperde -bizo vevrveripe ki socialikani, ekonomikani, politikani jail pa kulturakiri sfera, jail pa sar si I ĉipota lengiri kombinacija. PBMN astarela paruvdipe ko fokusi thaj motivija baŝi sprovedibe o razvojna programe thaj proektia. Akatar, **o fokusi nakavela taro xoŝanelipe trubutnipe e realizacia o nijamija ce. PBMN pindŝarel e manuŝen na sar pasivna labaren kandipe, tuku sar legarutne e nijamengere kova isilen nijami te roden realizacija thaj arakhibe lengere nijamija taro legarutne e borĉipengoro kova si borĉi te obezbedinen thaj te realizirinen akala nijamija.**

Dŝi kedimale PBMN, dizutne organizacie thaj o putardino trupo ka anen dŝi ko poŝukar analize thaj fokusirime strateŝko intervencie prekal obezbedime normativno fundo baŝi fundamentalne rayvojna puĉiba. PBMN ka del ark ate anen rodiba baŝi amalikane transformacie. Asavki transformacia na salde so ka rodel paruvdipe e proceseskoro, thaj agahare ka anel dŝi ko hor ka istanarel o molipe. Akava priraĉniko si dizajnirime te legaren o dizutne organizacie te anen baŝi odola trubutnikane paruvdipe.

Haljovipe o fundavne konceptija thaj legarutne principija

Standardija baŝi manuŝikane nijamija, sar thaj o principija ikjerde ki Univeryalna deklaracija baŝi manuŝikane nijamija, konvencija e OON thaj jkavera maŝkarmanuŝengere dokumentija baŝi arakhibe thaj anglal del e manuŝengere nijamija ĉhiveljarel o principija tari HRBA. Akala **Fundavne principija si: univertzalnost, biaverikano, maŝkaradhinalo, thaj maŝkarutno pandlape, o dizutne ko aniba odluka, bidiskriminacija thaj jekhipe, iramo lav thaj radŝinel o ĉaĉo, sar thaj transparentnost thaj avipe dŝi ko informacie.** Akala principe ŝaj te anavkerenpe ko ssto strateŝko planiribe e organizacijakoro thaj sasto lakoro procesi e programiribaskoro, phanli mol thaj analiza, planirime thaj proektirime proektija, obezbedime kandipe thaj deletiribe thaj evaluacia. Ko akava chand, PBMN dela saidipe e organizacijake na salde te ovel la legarutno principo baŝi piri strategija, salde thaj baŝi o ĉhand kova oj kjerela pi buti. Istelmalkjeribe o PBMN na trubul soro nevo ĉhand e bukjako. Odova jekhtane dela sama e manuŝengere nijamenge ko sa o aspektija e bukjakere.

But bitno aspekti fundokjerel e HRBA odova so dela arka e dizutne organizacijenge te indentifikujnen piri arka ko odola grupe thaj segmentija ko amalipe, kova so arakjenape ko socialikano ĉinavipe, ĉorolipe, diskriminacija thaj marginalizacija. Akala sebarutne grupe si kurbanja e bagibaskere nijamija thaj biĉaĉutni politike, thaj **akava priraĉniko dikjela o predizviko baŝi analiziribe baŝi o dukjavutne ki Makedonija thaj sar ov phandelpe e PBMN,** Vovedime misalija baŝi o spesificno dukavde grupe sar so si: dŝene kova so dŝivdinena ko ekstremna ŝartija ĉorolipe, kupatne tari romano amalipa, ĉave, dŝuvlja, dŝene ulavde trubutnipencar, LGBTI populcija thaj phure dŝene. Akala legarutne e nijamengere si amalikane grupe e dizutne organizacijengere ki makedonija thaj akava priraĉniko sikavel sar PBMN ŝaj te del lav pasivibaskoro e legarutnege baŝi undŝilipe.

Priračniko baši praktičaria

Akava priračniko isile soro te del arka e dizutne organizacijenge thaj lengere partnerija te haljoven o termini "Avipe bazirime e manušengere nijamenge", lengere čekatin, saikerin thaj o čhand anavkerdo ki sekova diveskiri buti ko konteksi ki Makedonija. Agahare, o poglavje si dende ko ednostavno formati te čaj te legaren e drabarutne ko sa o funde e PBMN kote šaj te arakjenpe vavera informacie. So si barodžanlutno, praktično soro e priračnikoskoro si te kerelpe kapaciteti ko ramke e dizutnengere organizacie baši odova sar šaj te anavkeren PBMN ko tek e keribaskoro strateško dokumnto, programe proektija thaj individualna aktivnostija. Priračniko sit e čivelpe PBMN sar bar-temeli baši sa o dizutne organizacie ki Makedonija te inspiririnel lent haj te informirinel len baši praktična anga-manja trubutne baši obezbedime jekhipaskoro pristap dzi ko putardine kandipe thaj čačipa..

Vovedno notka

Avipe astardo e manuŝengere nijamenge

Avipe astardo e manuŝengere nijamenge PBMN (*Human rights-based approach*) si metodoloĉko ramka savo soro si integriribe e manuŝengere nijamija ko sao rayvojna programe, proektija thaj aktivnostija. Avipe astardo e manuŝengere nijamenge kjerel istelmalkjeribe ko fokusi thaj motive baŝi so sprovedinenape o motivia, o programe thaj o proektija. Taro xoŝanel trubutnipe, o fokusi ĉudelpo ko realizacia e nijamija. Baŝi avipa fundo baŝi manuŝengere nijamija o dŝene nane salde pasivna labarne kandime, isilutne e nijamengere kova soi silen nijami te roden realizacia thaj arakhibe lengere nijamija taro legarutne e dugongoro kova so silen dugo te obezbedinen realizacia odole nijamenge.

Ki palutni dekada akava avipe pobuter anavkerelape thaj maŝkar o vavera maŝkarsel organizacie thaj donatoreskjere organizacie. EU ki 2012¹ ljelja undŝilipe ko planiribe thaj sprovedipe e programengere thaj e proektengere kova dela arka te oven integririme o ĉekatutne thaj o avipe fundo e manuŝengere nijamenge. Baŝi sa pobuter astaribe thaj anavkjeripe akale pravelape trubutnipe taro pobaro pendŝarkeribe o dizutno amalipe, themutne organia sar thaj biznis sektoro leskere fundo ĉekatutne thaj principija.

Resarin thaj iradin e priraĉnikoskiri

Akava priraĉniko isi len resarin te del iramo lav e trubtnipaskoro taro arakhle informacie baŝi avipe astardo e manuŝengere nijamenge thaj o chibja kova so kjerena lafi ki Republika Makedonija. Resarin e priraĉnikoskiri si te pendŝarkjeren e prestavnikon e dizutnengoro amalipe e samalipaja avipe fundakerdo e manuŝengere nijamenge, Lesketre principija ŝaisarin thaj chand kova so akarenape ki sekova diveskiri buti. O priraĉniko ka bajrarel o istelmalkjeribe e avipaskoro fundakerdo e manuŝengere nijamenge ko kjereibe strateŝka dokumentija, programe, proektija thaj jekhutne aktivnostija e dizutnengere organizacie.

Ko sistematikano integriribe akala avipaskeoro ki buti e dizutnengere organizacijenge aĉikerelpo thaj poŝukarakahin e manuŝengere nijamenge ki them.

Uzal baŝi o prestavnikija e dizutnengoro amalipe. Akava priraĉniko si kjerdo thaj e prestavnikonge tari themeskere thaj lokalnikali radŝ sar thaj taro biznis sektoro lejbe ko dikhibe horizontalno katrakteri baŝi arakhin e manuŝengere nijamenge.

Metologija baŝi butikjeribe e priraĉnikoskiri

O priraĉniko si kjerdo buti tari rig e timeskiri taro juristija prestavnikija taro: Instituto baŝi manuŝikane nijamija, Makedonikano kedipe e terne juristengoro, Koalicia sare baŝi themutno krisibe thaj o Helcinsko komiteti baŝi manuŝengere nijamija ki R.M. Ko kjeribe buti e priraĉnikoskoro lele si ko anglo dikhibe fundo dokumentija kova so si definirime o avipe astardo e manuŝengere nijamenge ande taro OON Thaj EU thaj pobaro numero taro pudardine ŝunavkjerde thaj arakle legarutne thaj instrukcie kova so legarena akava puĉibe (Sasto lil labardo tari literatura si ki ŝaisarin ko Aneksi 1 taro akava priraĉniko). O priraĉniko ŝaisarinel informacie thaj instrukcie baŝi poim thaj thaj ŝaisarin e avipaskoro astardo e manuŝengere nijamenge sar thaj fundavno ŝekat e avipaskoro. O priraĉniko dela ŝaidipe thaj e maĉkarthemutnengere ramke baŝi arakhibe e manuŝengere nijamija. Ko aĝor o priraĉniko ŝaisarinel instrukcie baŝo integriribe e avipaskoro astardo e manuŝengere nijamenge ko sekova diveskiri butji.

1 EU Strategic Framework and Action Plan on Human Rights and Democracy, Council of the European Union, Luxembourg, 25 June 2012. Достапно на https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/131181.pdf

Šaikerin e priračnikoskiri:

Šero 1:

Avipa astarto e manuškane niamija - definicia thaj samalipe

Šero 2:

Fundavni čekatin e avipaskoro astarto taro manuškane niamija

Šero 3:

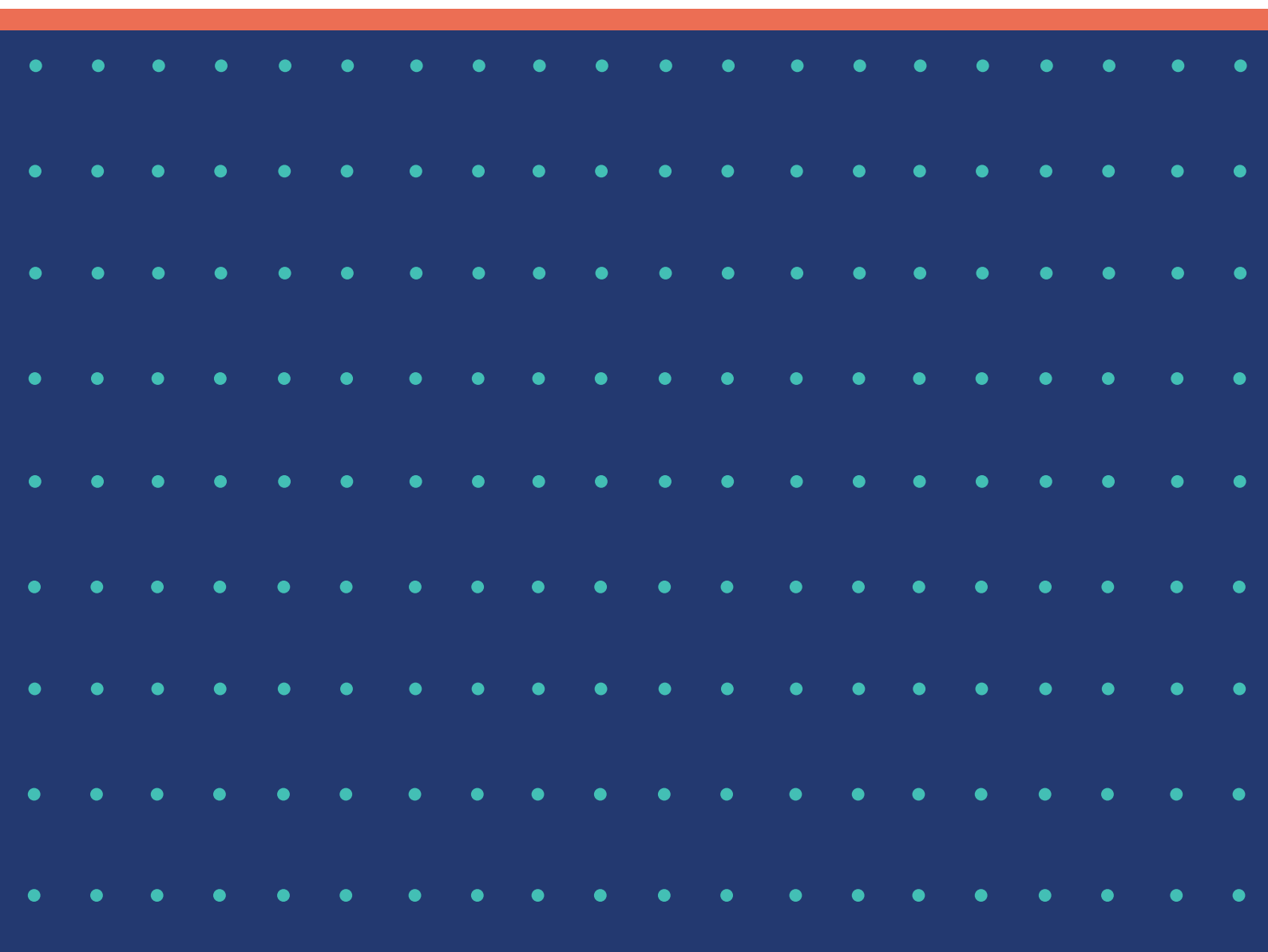
Manuškane niamija pindžarutne ko maškarthemutno nijami

Šero 4:

Šebarutno avipe astarto e manušengere nijamenge

Šero 5:

Avipa astarto e manušengere nijamenge thaj o proekteskoro ciklusi

Šero 1:

Avipa astarto
manušikane nijamija –
Definicia thaj samalipe?

So si o avipa astardo e manusikane nijamenge?
Razvoj e avipaskoro astardo e manuškane nijamenge
Anavkerdo e nijamengoro karši indjarutno e borčipaskoro

Definiribe o avipa astardo e manuškengere nijamenge

Avipa astardo e manuškengere nijamenge Пристапот заснован на човековите права (PBMN) si metodi bašo integriribe e manuškengere nijamenge ko sekovabutji kjeribe². Jkhutni definicia nane, postojnena odredime elementija kova so kjedenape sar šustinaska kova so delinenape okole avipa ko sprovedibe rayvojna programe thaj proektija. PBMN kuvena **svesno thaj sistemasko integriribe e manuškengere nijamenge ko sa o aspektija ko razvivibe thaj sprovedibe e proektengoro thaj e programakoro**³. PBMN prestavinela ramka e libarde programe thaj proektija kova so fundakerel ko maškar themutne standardija baši manuškane nijamija (Šero 3) si operativno dromipe ko vaydipe thaj arakhibe e manuškane nijamija⁴. PBMN na fokusirinela pe salde ko resarin thaj o rezultatija tari butji salde thaj ko procesi, sar thaj o principija e manuškengere nijamenge (Šero 2) ki svakodiveskiri butji.

O trubutnipe taro integriribe e manuškengere nijamenge ko programe baši o razvoj ničkerel dumutan, Avipa astardo e manuškane nijamenge ko avgo drom andonel definirime opfat ko dokumentie OON anavkerdo sar *Statement of Common Understanding*⁵. KO akava dokumento šaikerde si trin klide elementija kova astarena o PBMN:

- 1 | Sa o razvojna programe, politike thaj tehnikakiri arakin trubul te anglal del e manuškengere nijamija utvdime e Univerzalna deklaracia baši manuškane nijamija thaj vavera maškarthemutne instrumentija baši manuškane nijamija,
- 2 | Manuškane nijamija saikerde ko, principija kova so ikljona taro, Univerzalno deklaracia baši manuškane nijamija,⁶ Thaj vavera maškarthemutne instrumentija baši manuškane nijamija, kova so dromarena i razvojna sombutipen thaj programiribe ko sa o sekroria thaj ko sa o faze ko procesi e programiripaskoro thaj
- 3 | I razvojna sombutipen anela baripe o kapaciteti e indjakerdengoro e borčeskoror te pheren pumare borčija / jali pa o anavkjerde te anen pumare nijamija.

2 UNFPA A Human Rights – Based Approach to Programing – Practical Implementation Manual and Training Materials, 2014. P. 70.

3 UNICEF Finland. Introduction to the Human Rights Based Approach – A Guide for Finish NGOs and their Partners. 2015. P.8

4 OHCHR, Frequently Asked Questions on a Human Rights-Based Approach to Development Cooperation, 2006.

5 UN Statement of Common Understanding on Human Rights-Based Approaches to Development Cooperation and Programing (the Common Understanding)

6 Univerzalno deklaracia baši manuškane nijamija , OON, 10 decembro1948

PBMN karši vavera avipa ko razojna programe

Sar thaj svakovaver zumavipa baši pošukar momentalno situacia, PBMN kjeran jekh zumavipe te ovel pošukare i situacia e manušengiri. Avipa astardo e nijamenge phandela pe e avipaja astarde bašo trubutnipa thaj šukaripa.

Centralnikani oska e avipaskiri astardi e nijamenge si kaj o manuša silen bijabandzisko nijamija, thaj bikjerde oodola nijamija šaj te tretirinenpe sar činavipe e nijamengoro.⁷

Vavere lafjorenge, o bimelelo phani pibaske nane salde kanči so trubul, salde so amen isi amen nijami sar manuša. Akatar, dzikote fundo manušikane trubutnipa si fundo baši, manušikane nijamija, isi nesave ververipa maškar o trubutnipe thaj o nijamija⁸ :

- Manušikane nijamija nakavena o fizičko trubutnipa, ki relacia leskere dizutne, politikakere, amalipe, ekonomikakere thaj kulturakjere uloge.
- O nijamija svako puti činavena jasna obvrške thaj dugija, ververipe taro trumalipe. Na kjerela pe lafi baši o nijamija bizo te čivelpe pučiba koj sile obvrška baši peribe odola nijamija. Akaleja čivelape pučibe bašo dejstvija thaj dendo laf e indjarutnengiri.
- Taro manuša ačikjerelape te oven najsutne kana si yadovolime lengere nijamija, nane asavko adžikeribe ki chand kana si pherde lengere nijamija. Akava vizitirina te hovavgjova baši „okola so silen trubutnipe“ te da arka e marginalizirime manušensar jekhtane manuša ko thaj te ostvarinen lengere nijamija thaj te targetirinen o čorolipe, o rundipe ko lengoro dživdipe lengoro mariba te ostvarinen pire nijamija.

Paruvdipe ko gindisaribe kova so anelape e PBMN majšukar šaj te dikhel pe ki karing e tradicionalno avipa fundakerdo šukaripa jali pa trubutnipa:

Šukaripa/Charity	Trubutnipa/Need	Nijami/Rights
Fokusi ko odova so delape , na ko rezultati	Fokusi thaj ko odova so delape thaj ko rezultati	Fokusi e chandeskoro /procesi thaj rezultati
Potencirinela baripe e šukaripaskoro	Potencirinela xošalipe e trubutnipaskoro	Potencirinela realizacia e nijamenge
Pendžarela manušalo undžilipe e barvalengiri ko čorole	Pendžarela o trubutnipe sar soodvetno rodipe	Pendžarela o nijamija jekjeskoror thaj ki grupa sar rodipa ko juristengoro thaj manušale indjarutno e indjilipaskoro
O manuša tretirinenpe sar kurbanija	O manuša si sar šej ki programa baši baripe	O manuša thaj o grupe si yajaknime te roden pire nijamija
E manušen trubul len arka	E manušen trubul len arka	O manuša isi len nijamo ki arka
Fokus e problemengo	Fokusi neposredno sebepo e problemesko	Fokusi baši struktirnikane sebepija thaj lengere manifestacie

⁷ Applying a rights-based approach - An inspirational guide for civil society, Jakob Kirkemann Boesen & Tomas Martin. Danish Institute for Human Rights. P.10

⁸ Ibid

Anavkerdo e nijamengere thaj indjarutno e borčeskoro

PBMN kjerel ulavipbe maškar džene, kola nijamija trubul te realicirinenpe thaj o subjektija kola silen juristengo borči te kjerel realizacia e nijamengere. Akatar, PBMN veverinel anavkjerde e nijamenge thaj indjarutne e borčengoro.

Anavkerde e nijamenge (Right holders)⁹ si sa o manuša konsonanto Univerzalno deklaracia baši manuškane nijamija. Ko nivelo, postojnena spesifična amalikane grupe kola manuškane nijamija nane sate saidime, pherde jali pa arakhle manuškane nijamija. Ko akala grupe pherena o džuvlja, thaj o čija, čave, etnikane malcinstvija, nasvale džene, LGBTI džene, migrantija thaj terne. Ko misal, o čave si indjarutne ke nijamengerelengere jerija kjedenape dsar indjarutne indjilipaskere taro avgo ničal soglasno i Konvencia bači arakhin o nijamija e čavengere relacia, o jerija isi len obvrskja thaj borčipe te sajدين, arakhen thaj te pheren o nijamija e čavengere.

Ko xarne, indjalutne e nijamengere:

- Isi le nijamo te ovel le manuškane nijamija, te rodel pire nijamija thaj te rodel dendo lav taro indjalutno e nijamengoro,
- Isi le indjilipe te saidinel o nijamija vaverengere.¹⁰

Indjalutno e borčengoro (Duty bearers)¹¹ ce si okola džene koja sinlen konkretno borčipa te saidinen, arakhen anglaldel thaj te pheren e manučkengere nijamija, a te arakhen pe taro duka e manučkengere nijamenge. O termini Терминот „indjalutno e borčeskoro“ majbut labarel pe baši themutne thaj vavera ovlastime organija ko sa o nivelo. I them si agorutno indjarutno, soske oj ratifikujnela o maškarthemutnikane konvencie. Majbut si te haljove kaj indjilipe e thejakoro si ikljola taro procesi baši ratifikacija e maškarthemeskere instrumentija. Džikote i Them nane la ratifikujme odredime konvencia, bači odoja them nane juristikane phanle indjilipa, thaj mamuj lakoro legariba naka šaj te lenpe odredena ničal kova so ka lenpe mamuj o themija kova so ratifikujnena i konvencij.

Thaj vavera džene, kova so nane them, vi šaj te oven indjalutne e indjilipaskoro. Athinalo ko konteskti thaj relacija, jekfare sar so si o jerija, lokalnikane organizacie, privatna kompanie, donatoria basi arkha, maškarthemutne institucie, uštavne grupe, maribaskoro yori thaj vavera, vi agahare šaj te oven indjarutne e undjilipe.

9 UNICEF Finland. Introduction to the Human Rights Based Approach – A Guide for Finish NGOs and their Partners. 2015. P.8

10 Applying a rights-based approach - An inspirational guide for civil society, Jakob Kirkemann Boesen & Tomas Martin. Danish Institute for Human Rights. P.10

11 UNICEF Finland. Introduction to the Human Rights Based Approach – A Guide for Finish NGOs and their Partners. 2015. P.8, и Applying a rights-based approach - An inspirational guide for civil society, Jakob Kirkemann Boesen & Tomas Martin. Danish Institute for Human Rights, P. 13

Labarno taro labardipe e PBMN¹²

Labarno tari labardipe e PBMN ko svakodiveskiri butji si

Zurarel i realizacia e manuŝengere nijamija thaj pherela maŝkarthemutne undjillipe kova si ki relacia e manuŝengere nijamenge.

Kjerela poŝukare o transparentnosti.

O reyultatija si integririme e menadžmenteja fundakjerdo e reyultatencar so arakjela vagosarel o efektivnosti.

Dikharel io duka prekal o fokusi e marginizirime thaj činavde amalipaskere grupe.

Bajrarel o iramo lav.

Bajrardio si o saidipe baŝi resibe amalipaskere paruvdipa.

Dela ramka baŝi adresiribe o problemija e majčorolengere thja majdukhavde džene.

Bajrakjerela thaj zurarela o kuibe e lokalnakoro amalipe.

Dela dinamikakiri prespektiva e čorolenge kova kuvela o balns thaj politika prekal bija-bandžikane thaj biulavde nijamija.

Identifikujnela o čorolipe na sar presutni okolnost salde sar kotor popravdo kongresi kuvdo thaj o amalipe , nacionalnikani raŝtra thaj maŝkarutno amalipa.

Pendžarela thaj dela rakha e themenge te den piro indjillipe kola ikljovena taro maŝkarthemutnikane instrumentija baŝi o arakhibe e manuŝengere nijamija.

Dela poŝukar fokus e fundavne sebebija baŝi o čorolipe prekalo potenciribe o iramo lav e indjarutneundjillipe.

Dela zurale prekal relacia e irame laveski maŝkar o themutne struktura, amalikane grupe thaj individua.

Dela legimiteti prekal amalipa thaj mačkarthemutni priynaimi ramka bači baripa.

12 UNICEF Finland. Introduction to the Human Rights Based Approach – A Guide for Finish NGOs and their Partners. 2015. P.10

Šero 2:

Fundo principe e
avipaskere astarde e
manučengere nijamenge

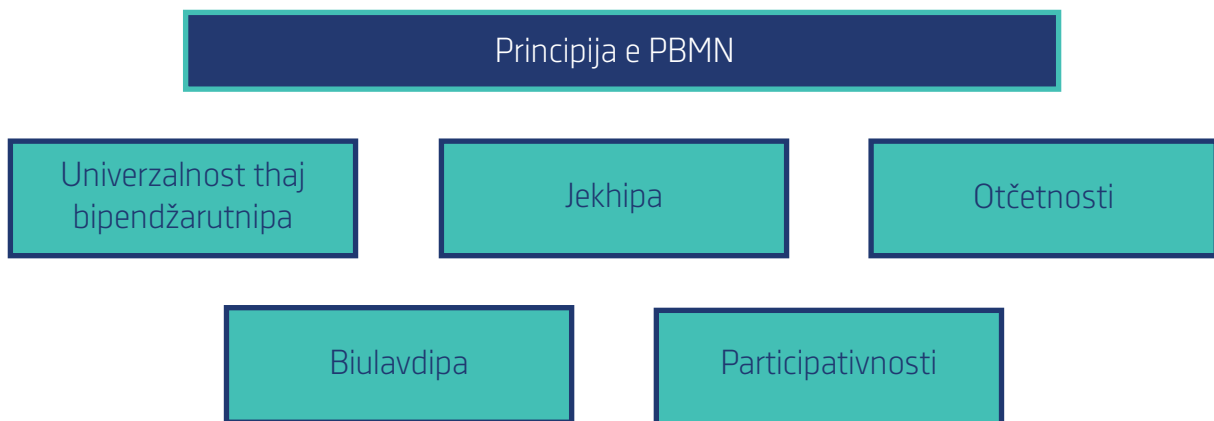
Kova si o principe e avipasko astardo e manuŝengere nijamenge?

Sar anavkjerena akala principe ki praksa?

Arakhibe o maniŝikano dostoinstvo ko vi manuŝikane džividi arakjelape ko beŝipe e konceptesko baŝi manuŝikane nijamija, kova koncepti čiveljarel o manuŝ sar individua ko centro e dikhibaskoro. O haljovibe e principengoro thaj i postapka phanle e manuŝengere nijamencar kjerena e manuŝen te den arkha ko amalikane odluka kola so vlijanena upral lengoro džuvdipa, sar thaj te dejstvinen ki relacia reŝibe o konflikti thaj ikjeribe o sansari.

Standardija baŝi manuŝikane nijamija, sar thaj o principija kova so ikljona tari Univerzalna deklaracia baŝi manuŝikane nijamija, konvencia baŝi ON thaj vavera maŝkathemutne dokumentija baŝi arakhibe thaj promocija baŝi manuŝikane nijamija formiririna o principija baŝi avipa astarde baŝi e manuŝengere nijamija (PBMN/ HRBA). Akala principija ŝaj te anavkjerena ko sasto strateŝko praniribe i organizacija thaj sa o procesi e programakoro planiribe, kuvdi i mol thaj analiza, planiribe thaj sprovedibe o proekti, deibe kandipe, sar thaj sedibe thaj evaluacia. Ko akava chand PBMN/ HRBA dela ŝaidipe e organizacijake na salde te ovel la legarutne principija ki piri strategija, thaj te legarel o chand kova so i organizacija sprovedinela o aktivnostija ki piri butji.

E Resaja poŝukare haljovibe baŝi odova sar PBMN/ HRBA ŝaj te ovel labardo taro dizutne organizacie, bitno sit e poŝočinena o principija upral akava pristap si fundavno. Pa agahare fundo principija e HRBA si: univerzalnost, bipendžarutne, biulavde, maŝkarutno kjedibe, dejbe arkha o dizutne ko ande adlukje, bidiskriminacia thaj jekhipe, radžipe o nijami, sar thaj transparentnost thaj avipa dži ko informacie.

Univerzalnost thaj Bipendžarutnija

Džikote **Univerzalnost** haljovelape sa o nijamija thaj astarela apsolutno važnost o nijamija baŝi sa, svugde thaj ko sa o vakti, sar thaj odova kaj o nijamija arakjenape e bijandipaja ko svako manuŝikano džividi, **bipendžarutnija** haljovelape kaj e manuŝengere nijamija n aka ŝaj te ovel ljelje, jail pa te činavgoven ko bilo save okolnostija. Karing akala principe, svako dženo, bizo odova kaj si o than thaj o vakti bijame, bizo kolori e mortikako, polo, seksualno orientacia, fizičko thaj mentalno činavipe jail bilo savi ververipa, lačharel fundo manuŝikane nijamija ko vi chand sar sa vavera manuŝa. Ko adava dikhiba, dženo 1 tari Univerzalno deklaracia baŝi manuŝikane nijamija e ON vakjerela kaj “sa o manuŝikane džividi bijangovena liberta thaj jekhko dostoinstvo thaj ko nijamija”.

Biulavipa

Biulavipa si kaj sa o manuškane nijamija lačarenpe amalikane, relacia sa o nijamija "bi zo ververipe dali si taro dizutni, kulturakiu, ekonomikaki, politikaki, jail pa socijalno natura si kjedime kotor taro dostoinstvo ko svako manuškoro amalipe. Sar rezultati ko odova, sare isi len jekh ka jekh statusi sar nijamija thaj naka šaj te oven hierarkisko nišale"¹³. Akava principo arakhela jekhtajekh ko sa e manuškane nijamija thaj e indjarutne e borčengere baši kjeribe jekh ta jekh šaidipe baši realiziribe akala nijamija. Principo **maškarathinalipasko** thaj **Maškarutno** phanipe legarela o principo biulajbaskoro thaj realiziribe jekje nijameskoro athinarel taro realiziribe ko vavera nijamija, relacia phagibe jekhe nijameskoro kjerela duka vavere nijamenge. Aghare ako jekheske delape šaidipe realiiribe e nijameskoro ko sikljovibe, odova ka vlijajnel ko lengoro nijami baši o sastipa, nijami ki šukarsituacia, nijami ki butji, nijami ko informiribe, nijami ko privatnosti taj ponaodori.

Participirinela

Svako isi le nijami te del aktivno, trebalo participirin ko procesija ko anibe odlukas kova ka vlijajnen ko amalikano džuvdipa odole presutno. Tari dikhutni nukta PBMN/ HRBA, participiribe nane salde tehnikakoro sretstvo so labarela ko planiribe jail pa ko aktivnostija, salde odova si nijami e borčibaskoro baši aktivno kuibe sa e identifikujme indjarutno e nijamengere thaj indjarutno e borčengoro ko sa o faye e planiribaskoro, monitoring thaj evaluacia. Participiribe si but baši yuraleste e majdukavne, marginizirime, acavde thaj bidikhle subjektija ko amalipe.

Jekhipe

Jekhipe, si garancija baši arakhibe taro diskriminatorikai relacia ko jekhtane, bizo ververipe kaj si direktno jail pa indirektno diskriminacia. Principi jekh fundavno principi e manuškengere nijamenge. Sa o manuša isi len nijamo te praktikujnen pire nijamija bizo te oven diskriminirime upral rasa, poli, baripa, chib, religija, politikani opredelba, nacionalno jail pa socijalno poteklo poteklo, invaliditeti thaj, isipe, sastipaskoro statusi, seksualno orintiribe (akava lil si pravdo), sar so si anglaldikhlo ko maškarthemutne dokumentija thaj vakherdo tari rig e trupongere zurardo akale dokumentencar. PBMN/ HRBA kjerela ulavdo dikhibe baši I diskriminacia thaj bijekhpa, karing akale principeja, o podatkje te šaj te dikhenpe so pobuter (ko missal Karin o poli, religija, etnikano periba, chib thaj invalidi), e reseja te delpe dikhiba sa e marginalizirime grupenge identifikujme sar nijamo sahibo. "Uzal odova sao odluke baši baripa, politike thaj inicijativa, vivaktesko rodindor potik e lokalna akterenge, si eksplicitno se arakhenpe pes taro zuralo thaj biramnitezakiri mokj jail pa te anelpe baši kjeribe neve"¹⁴.

Otčetnosti / iramo laf

O principe šukar vastarde rodona taro yategnime rig ate oven otčetna thaj iramo laf baši resle rezultatija. PBMN/ HRBA kjerela butji akava princip e dendo laf, zurardo prekal o indjarutno e nijamengere thaj indjarutno e undžilipe, sar thaj phanle o iramo laf e specifično nijamenge thaj undžilipa kjerutno thaj maškarutthemutno nijamo. "Themutne thaj lengere institucie, lokalna thaj vavera organia, amalipa thaj jekhipe (indjarutne e nijamenge thaj indjarutne e borčengere) – sis a dendo laf baši realizacija e manuškengere nijamenge. Vazno te penelpe kaj PBMN/ HRBA nane salde alatka baši o zuralipa o kapacitetija e indjarutne e nijamengere, tuku si alatka baši zuralipa e adjarutne e borčengere, e reseja jekhane te šaj soodvetno te peren piro borčlipaco. Zuraleste lengere kapacitetija ka bajrarel lengiri otčetnost thaj iramo laf, odole so oindjarutne ponekokaš arakjenape nanipaja resursi, džandipa thaj ekspertiza basi manuškane nijamija jail primeniba HRBA"¹⁵.

13 United Nations Children's Fund/ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, A Human Rights-Based Approach to Education, 2007, стр. 10

14 United Nations Children's Fund/ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, A Human Rights-Based Approach to Education, 2007, стр. 11

15 Union of Citizens' Associations "Macedonian Platform against Poverty" - PRINCIPLES AND GUIDELINES ON ACCESS TO HUMAN RIGHTS, 2010, p. 18

Kos a o demokratikane phuvja nijamo baši trubitnipa dži ko informacie taro putardino karakteri, thaj trubutnipe te lenpe thaj te legarenpe informacie si sar fundavno manuškano nijamo. Karing kjerutne propisija, baši pobare propisija, baši pobari transparentnost e themutne institucie finansirime taro budžeti e Makedonijakjere, o dizutne isi len nijamo te roden nevipa lengere bukjakje prekal avipa dži ko informacie taro putardino karakteri, o institucie isi len undžilipe te den len iramo lav e dizutnen thaj avipe dži ko informacie zurarde e kanunea. O rodipa taro pudardino karakteri šaj te rodenI savo fizičko jail pa pravno dženo. Akava si sekova dženo, bizo leskoro statusi baši themutnipa, šaj te rodel tromalo avipa dži informacie taro putardino karakteri.

O rodutno na ka šaj te ovel diskriminirime upral o poli, rasa-religija, politikano jali pa ko savo bilo čhand PBMN/HRBA opredelinela akava principi ko čhand so o indjaritno e undžilipa si obvrzime te civen sa o informacie taro putardino karakteri, thaj te len pe ko dikjibe o turli grupe taro dizutne, sar thaj turli trubutnipe thaj chand e reseja sekova dženo taro akaja grupa te šaj te praktikujnen pire nijamija. Akava princip si phanle e otčeteja, soske salde prekal o pravdipe thaj dostapnost e informaciengoro phanle e bukjaja e instituciengere, o dizutne ja li pa vavera indjarutne e nijamengere šaj te den mol e indjarutne e borčengoro, prekal te vlijajnen ki lengiri butji, so agorutni linija bači zuralo otčetnost thaj iramo lav thaj iramo lav e indjarutne e borčeskere.

Upra čivde principija šaj te prestavinepe prekal konkretno missal:

O nijami basi sikljovibe perela sa e manusenge, o indjarutne e borčengoro (sar so si o Ministeriumo baši sikljovibe, siklana, komune thaj vavera) si borčlije te ovozmošinen sa e indjarutne e nijamenge te praktikujnen akava nijamo. But butvar, bizo primena e PBMN/HRBA, programiribe thaj aktivnostija baši pošukar situacia ki relacia realiziribe o nijamo bašo sikljovibe si nenamerno realizirime ko bi-marginizirime grupe, em agahare o vi sipopristapna thaj pobuter drumale ko urbane oplastija, ki razlika tari lengiri pristapnost e dizutnenge tari raralno sredina, jali pa e pripadnikija e marginalizirime grupe sar so si o džene ulavde trubutnipa, o džuvlja pripadnikija taro malcinstvija thaj vaver. Bizo soodvetno primena PBMN/HRBA čijbe IT ki siklana ki Makedonija na lelepe ko dikhibe ulavde trubutnipa e siklelengere kola so si korole, ja palem truposkoro činavipe, em agahare akala reforme ko sikljovibe sine pophareste dostapna akale kupa siklengere. Akava avipe e indjarutne e borčengoro ka doperelpe thaj ka bajrarelpe lengoro nameribe thaj lengoro takati bijekhipe maškat vavera kupe dizutne. Prekal I primena PBMN/HRBA, relacia prekal desegracia e indjarutne e nijamengere, ovozmožinelape jehipe sa e kupenge e dizutnenge, ko jekh lenape ko dikhibe turli trumalipe thaj turli chand baši realizacia thaj zurale nijamija sa e kupenge o dizutne, priznajmo jekhipa, univerzalnost, bijabandžija thaj biulavipe e nijamenge. Tari vaver rig, PBMN/HRBA ovozmožinela identifikacia sa e indjarutnen e borčengoro e reseja te arakhenpe majsoodvetno chand baši zuraleste lengere kapacitetija, sar tha o nalalija baši komunikacia maškar o indjarutne e undjilipe thaj indjarutne e nijamengere. Ko akava chand obešbedinelape soodvetno džandipe sa e indjarutne bašo nijamija thaj indjarutne bašo borčipe ko procesi baši planiranje, implementacia, ko so o nijami baši sikljovibe (ko akava misal) šaj te ovel jekh ka jekh dostapno thaj praktikujme baši sa o kupe e dizutnenge, ko so ka tiknarelpe o takati thaj ka zurarelpe jekhipa maškar o turli kupe dizutne.

Šero 3: .

Fundavno .
trumalipa thaj nijamija e .
manušeskoro thaj o dizutno .
pendšarde .
maškarthemutno nijamo .

Fundavne konceptia e manuškano dostoinstvo

Manušengere nijamija kedenape sar majbaro filozofsko resibe ko modernikano vakti, save asavke, manuškane nijamija si jekhutne barikano sistemo kova sile univerzalno validnost. O džuvdipe e manušengoro si palo vlijanie majrazlična moralna thaj kanuneskere nijamija thaj borčlipe. Salde jkhotni kupa si kodifirime ko ustav e themjengoro sar taj ko numero mačarthemutne iramo lav. E potpišibaja thaj ratifikacia e mačarutne phanlo lavipe, sa o nacie ko sumnla si obvrzime te počitujnen, arakhen thaj te pheren fundavne manuškane nijamija.

Ki praksa manuškane nijamija definirime minimum standardija thaj pravila baši postaoka kova o radžim mora te ikerenpe ko postavipe e manušencar telal lengiri nadlešnost. Akava vakjerelape baši radž, policia, thaaj e biradžakjere organizaciengere sar so si o mašarthemutne, privatno sektoro, pakavutne amalipe thaj vavera, kova silen ovlastibe upral vavera manuša.¹⁶ Tari vaver rig, manušengere nijamija ogranišinenena o pvlastibe e radžrakiri, tari vaver, postavinenena fundo baši zuralipa thaj avipe baši o manuša te realizirinen pire nijamija.

Centralnikano fokusi e manušenfgere njamija si arakhiba e manušeskoro dživdipa thaj dostoinstvo. Dženo 1 taro Univerzalno deklaracia baši manuškane nijamija vakjerela: "Sa o manuškane amalipa bijangjovela tromale thaj jekh ko dostoinstvo thaj ko nijamija. Ola si gogjaja thaj trubul te ikerel pe jekh upral vaver ko ruhi e phralpaskoro."

Dukhavnipe e manušeskoro dostoinstvo si kana, ko misal, jekhutne si mučime, zarobime, mudarde, degradirimejali pa diskrimirime. Mauškano dostoinstvo si agahare dukhavdo kana o manuša si šivde te dživdinen ko apsolutno čorolipe. Taro akala manuškane nijamija ikljona turli nijamija sar so si nijamo e tromalipa thaj jekhipa, politikano nijami, ekonomikano nijamo, socijalna thaj kulturakjere nijamija, kolektivna nijamija, proceduralna nijamija thaj specifična nijamija e dukhavne thaj marginalizirime kupe.¹⁷

Manušikane nijamija si vi agahare univerzalna thaj bijabandikane, mačkar peste si biulavde. Univerzalnost ki relacia si zurale odola mora te oven uzivime tari rig sarinenge, bizo činavipe. Sasti pretpostapka astarelape ko odova so i individua isi la nijamo te uzivinel akala nijamija salde soj manuškano amalipa. Na otuguime ynacinela kaj e manusengere nijamija naste te den pe ja palem te muken pe, ni jek organi saj te odbinol len ko sakova chani e manusen.¹⁸ O nacinavipe bayirinela pe ko maskarutno biathinalo thaj korkorikane nijamija, so isile dyaandipe thaj res te del dyovapi e diyutnege thaj lengere politikane nijamija, i radža mora te kerel lenge ekonomikane, socijanikane thaj kulturikane nijamija, ja palem pal pale. O principi na cinavipe thavdela taro stavi kaj o bağibe o jek nijami, sar soj tano o sastipe sar misal soj tano o pağibe o efektivno dyandipe thaj jekipe vavere nijamengoro sar soj tano o nijami baso o dživdipe.

16 Austrian Development Agency. (2010). Human Rights Manual: Guidelines for implementing a Human Rights Based Approach in ADC. Retrieved from https://www.entwicklung.at/fileadmin/user_upload/Manual_Human_Rights.pdf

17 Ibid

18 OHCHR Website. (n.d.) What are human rights. Retrieved from <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Pages/whatarehumanrights.aspx>

O opis basi o fundavne tromanipa e nijamenge prižnaime e maskarutne

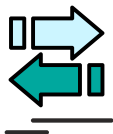
Fundavne nijamija thaj tromanipe saj te chinavenpe ko ofto kupe, thaj dižutne nijamija, kulturikane nijamija, kolektivna nijamija, molikane nijamija thaj spesficna nijamija ko seaplje thaj marginilijirime kupe.

Dizutne nijamija thaj tromanipe

Nijami basi privatnipe, tromano phiribe, tromano gndibe, dnd, evropikamo suzaripe, khedipe, nijami basi o dzivdipe, thaj lengoro integriteti.

Jekipe:

Jekipe anglal o nijami, arakipe tari diskriminacija ko fundavno polo, baripe, o koloro tari koya, religija, etnikano poteklo thaj socijalikano statuso, politikako mislibe, popšrečenost jail pa seksualno orientacia

Politikane nijamija:

Nijamo ko hang, jekipasko avipe ddži ko kriso, tromalipe ko politikano amalipe, nijamo te roden thaj te oven alusarde

Ekonomikane nijamija:

Nijamo ko sopstvenost, tromalipe ko pazari, tromalipe ko amalipe, tromalipe ko deibe kandipe, nijami ki butji, nijami ko alusaribe ko butjikjeribe thaj soodvetna šartija bukjakjere

Socijalikane thaj kulturakjere nijamija:

Nijami ko dživdipe, haibe, phani, kerutnipe, uraibe, sastipe, sikljovibe, thaj socialno osuguranje

Kolektivna nijamija:

Nijami ko samoopredelibe e themutnencar, nijami ko baripe thaj ki sasti dživdipasko maškar

Proceduralna nijamija:

Nijamo ko jekh avipa dži ko jerustengo thaj fer krisi, osobeno ko bankje postap ke

Specifična nijamija thaj dukhavne kupe:

Čave, phure džene, džene astarde, rigne, nasalde, thaj javera dukhavne kupe

Mačkarthemutne pandlo lavipe (dokumenti) baši manušengere nijamija

• Univerzalno deklaracija baši amnušikane nijamija

O temeli e aktivnostija e ON so bizo somnenie Univerzalno deklaracija baši manušikane nijamija osvojme taro Generalno sombutipe e ON ko 10 decembro 1948 berš. Na sine sar juristime phanlo dokumeto, salde sar so si proklamirime ki preambula: „amalikane standardija ko resibe baši sa o themutne thaj nacie.”¹⁹ Trijanda džene astarena buvno spektari nijamija, taro tromalipe thaj bezbednost e plesutneskoro (dženo 3), jekhpa anglo kanuni (dženo 7), efektivna juristengere iljačija (dženo 8), dosledime procesi (Dženo 9), bimukhlape i tortura (dženo 14), izrazibe (dženo 19), sovest thaj phakaibe (dženo 18) thaj sombešibe (dženo 20).²⁰ Vi agahare phanle ki Deklaracija si thaj socialna thaj ekonomikakere nijamija.

Učal odova so nane juristengo dokumenti, i Deklaracija khedelape sar univerzalno khedimi baši lakoro statusi, relacia prekal generalna proncipija ko mačkarthemutno nijami. Ko 1986 ki mačkarthemutni konferencia baši manušikane nijamija ko Tehran, sine phanlo kaj i Deklaracija prestavinela „undjilipe baši sa o džene e mškarthemutne amalipa”.²¹ I Deklaracija amlipa e Maškarthumitno pakti baši ekonomikane, socialno thaj kulturakjere nijamija, Maškarthemutno pakt baši dišutne thaj politikane nijamija thaj leskere duj fakultativna protokolja si pendžarde sar Maškarthemutni povelba baši manušikane nijamija.

• Mačkarthemutne pakt baši ekonomikane, socialna thaj kulturakjere nijamija (ICESCR)

Maskarthemutno pakti baši ekonomikane, socialna thaj kulturakjere nijamija sine astardo Taro generalno somberšlape e ON ko 1966 berš thaj kugja ko zor ko 1976 berš. Dženo 2 taro pakti kuvela svako them potpišimi te ljel sao phird labarde ki majbari mera pire xaing te šaj „te resele popohari realiziribe o nijamija pindžarutne ko akava pakti...”.²² Anavkjerde ki relacia e nijamenge kova so ovela o pakti predvidinela programa basi baripa koja zavisinela taro resursija kola o phuvja potpisnikija raspologinena. Nijamija kola so kuvena korkoripredelipe (dženo 1), nijamo baši butji (dženo 6 thaj 7), nijami baši socialno osiguribe (dženo 9), standardi baši dživdipe (dženo 11) thaj nijamo baši sikljovibe (dženo 13), thaj sar nijamo te učestvinel ko sa o aspektija e kulturakoro dživdipa thaj nijamo svako dženo te labarel pe e džandlape thaj lakiri primena (dženo 15).

• Maškarthemutno pakti baši dizutne thaj politikane nijamija (ICCPR)

Ko 1966 berš Generalno sombeslape osvongja Mašksrthemutno pakti baši dizutne thaj politikane nijamija thaj Maškarthemutno pakti baši ekonomikane, socialno thaj kulturakjere nijamija, prekal idealja kuvde ki Univerzalno deklaracija ule ko konkretna pozitivna norme. Pakti baši dizutne thaj politikakere nijamija phendžarela o bijamo dostoinstvo ki svako individua thaj kjerela šartija ki sekova them e reseja te ušivinen o dizutne thaj politikakere nijamija. Themutne potpisnikija kola so ratifikujnena o pakti si astarde „te arakhen thaj te garantirinen o fundavne manušikane nijamija. Thaj te len administrativna, krisokere thaj kanuneskere nipia e reseja arakhibe o nijamija anglaldikhle ko phanlo lavipe thaj te obezbedinen efektivno juristimo leko ki čipota e dukhengiri”. aoa pakti akharelape e principenenge tari bidiskriminacia astarde ko dženo 2 thaj dženo 3. Nijamija ikjerde akava instrumenti taro nijami dživdipaske (dženo 6), bimukhlape baši tortura (dženo 7), nijami baši tromalipe thaj plesutni bezbednost (dženo 9), nijamija bašo phanledžene (dženo 10), nijami baši sansareskoro kjedipe (dženo 21), bimukhlape baši propaganda ko labardin e maribaskoro (dženo 20), nijamo ko kuibe ko nikjaj (dženo 23), nijami e čaveskere (džene 24), arakhin e malcisengoro nijami (dženo 27).²³

19 Universal Declaration of Human Rights.

20 Shaw, M. (2008). International Law. Cambridge University Press

21 Ibid

22 International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights

23 International Covenant on Civil and Political Rights.

Jekhto fakultativnoi protokoli:

Jekto fakultativno protokoli kandel sar instrumento kova licincirinela e dženenge kova manuškane nijamija si dukhavne te len hango. O komiteti baši manuškane nijamija, kova si vospostavime prekal o pakti, isi le nadležnost te priminel thaj te dikel o prestavke taro kurbania. Jekhto fakultativno protokoli kuvgja ki zor amalikane e paktea.²⁴

Dujto fakultativno protokoli:

Dujto fakultativno protokoli e pakteskoro si res ki činavibe e meribaskiri birand. O protokoli sine astardo taro Generalno beršipe ko 15 decembro 1989 berš.²⁵

- **Maškarthemutni konvencia baši elimiribe rasno dikriminacia (CERD)**

Maškarthemutni konvencia baši eliminiribe rasno diskriminacia sine astardo ko 1965 berš thaj kuvgja ki zor ko 1969 berš. I konvencia pursakinela e principeja e bidiskriminacijaja ki povelba tari ON. Rasno diskriminacia si definirime sar:

„...sekova ververibe, činavibe jali pa deibe prvenstvo so astargona upral i rasa , kolori anglaljeria, nacionalnikano jali pa etnikano poteklo so sile ko res te ruminen pindžaribe jali pa o kheribe, upral jekh ka jekh šartija, o nijamija e manušengere thaj fundavno tromalipe e politikakoro, ekonomikakoro, socialno thaj kulturakoro pole jali pa ko sekova vaver oblast ko pudardino džjudipa .”²⁶

I konvencia phandelape o themkola si potpisnikija ki ramka lengiri nadležnost, tari bimuklipe i diskriminacia thaj garantiribe jekh ka kej tretmani ko uživibe o nijamija tari Konvencia thaj obezbeduvanje e efikasno arakhibe thaj efektivno juristikano iljači ko čipota edukhavne nijamija.

- **Konvencija baši elimiribe sa o forme e diskriminacijakjere mamuj o džuvlja (CEDAW)**

Ko 18 decembro 1979 Generalno sombešibe usvongja i Konvencija baši eliminiribe sa o forme e diskriminacijakjere mamuj o džuvlja, koja kuvgja ki zor ko 3 Septembro 1981. I konvencia fundakjerdi upral Univerzalno deklaracia thaj i povelba Obedinime nacie, definirinela jekhkajekh nijamija e muršenge thaj e džuvlengje thaj iranelape ki bilo savi direktno jali pa indirektno diskriminacia upral o džuvlja. O phuvja potpisnikija CEDAW isi len undjilipe te marenpe mamuj diskriminacia sar te obezbedinen implementacia e Konvencijakjiri. Agjahare ola si posvetime ko leibe aktivnostija ko arakhipe o dizutnengiri, kulturakiri , ekonomikani, socialno politikane nijamija e džuvlengiri, prekal astarde kanunia thaj politikje kola si adresirime nijami ki butji, nijami ko tromalipe, nijami ko sikljovibe, thaj nijami ki bidiskriminacia, maškar vavera.²⁷

- **Konvencija baši nijamija e čaveskere (CRC)**

Konvencija baši o nijamija e čavengere si astardi 20 Septembro 1989 berš thaj kuvga ko zor ko 2 Septembro 1990 berš. Komiteti baši nijamija e čavengere etaro OON definirinela e čave sar svako dženo ko beršipe anglal 18 berš (dženo 1).²⁸ Konvencija phendžarela primarno uloga e jerengiri thaj e familijakjiri ko galjaribe thaj ko arakhibe thaj postavinela undžirilipe e themenkiri džene ko kjeribe akala borčija. I Konvencija si taro 41 dženo, kola si ko poimija baši opstanok, baripa, arakhibe thaj učestvo. Amalipe principe ki Konvencija kjerjen pe 4 džene, o dženo 2 kova garantirinel kaj sa o nijamija dende ki Konvencia šaj te oven arakhle sa e čavenge bizo diskriminacia taro nisavo dikhlo , dženo 3 kova vakjerelpe o šukaripa e čavengoro mora te ovel primarno ko sa o aktivnostija kola si ki relacia e čavenge. Dženo 6 kova so vakjerela pe sekova čave isi le nijamo ko džuvdipa, opstanok thaj baripa, thaj dženo 12, kova so vakjerelape kaj o terdipe e čaveskoro čaj te ljelpe ko ko anglodikhibe ko sa o pučiba kola vlijajnena leste.²⁹

24 First Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights.

25 Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights.

26 The International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination

27 Convention on Elimination of all Forms of Discrimination Against Women

28 Convention on Rights of the Child

29 Ibid.

- **Konvencija mamuj tortura (CAT)**

Konvencija mamuj tortura thaj vaver, bimanušikano jali pa mahrisarel jali pa birand (Konvencija mamuj tortura) si usvojme tari rig e Generalno sombesibe sine 10 decembar 1984 berš. Konvencija kuga ki zor ko 26 Juni 1987 berš. Ko jekto kotor taro sotrin kotora, i konvencija definirinela tortura (dženo 1) thaj pandela o riga te ljel efikasna napia baši činavipe i tortura, taro bilo savo tipo, telal i teritorija lengiri juristikciai (dženo 2). Ko jekhto kotor vi agahare si dende thaj o trubutne korakija baši leibe o efektivna napia thaj pandela i them te rodljarel sa o došarel baši te čivljarel taro asavko dikhlo telal lengiri nadležnost (dženo 16).³⁰

Dujto kotor tari Konvencija regulirinela o dendo nevipa thaj deletinel o sprovedibe e Konvencijakoro. Akale kotoreja vospostavinelape Komiteti mamuj tortura (Dženo 17), čivelape thaj mehanizmo baši činavdipa e sporengoro mačkar o themutne džene (dženo 21) thaj šaikerel e dženenge te pindžarel nadležnostija e komiteteskere ko astaribe o rodibe tari rik pojekhengiri panle e pagibaja i konvencija (dženo 22). Ratifikacia, kuibe ko zor thaj o amandmania ki Konvencija šušakjerela i trito rig thaj astarela alusarin arbitražno mehanizmo baši sporiija (dženo 30).

- **Maškarthemutni konvencija baši arakhibe o nijamija sa e butjarnege-migrantija thaj džene lengere familijatar (MWC)**

Maškarthemutni konvencija baši arakhibe o nijamija sa e butjarne-migrantenge thaj džene lengere familijatar si usvojme taro Generalno sombesibe ko 18 Decembro 1990 berš thaj kuvga ko zor ko 1 juli 2003 berš. Konvencija čivela undjilčipe ko raštra te promovirinen "terdo, juristikano, humana thaj kanuneske šartia" baši maškarthemutne migracie e butjarnethaj džne lengere familijatar.³¹ Fundavne manuškane nijamija si putarde sa e butjarnenge migrantia, sar dokumtirime agahare i bidokumtirime, I Konvencija zumavkjerel te čiven minimalna standardia baši arakhibe e butjarne migrantenge thaj džene tari lengiri familija. Konvencija definirinela kupa butjarne migrantia karing specifična kategorije tar si taro enja kotora: obem thaj definicia; bidiskriminacia patjivkerel o nijamija; manuškane nijamija bačo sa o migrantia; vavera nijamija baši o migrantija kola si dokumentirime jali pa si ki regularno situacia; odredbe primenime ko specifično kategorije e migrantenge; promoviribe ko terde, juristime humana thaj kanuneskere čartija ki vrska e maškarthemutne migracijaja; aplikacija e konvencijakje; amalikane odredbe agorutne odredbe.

- **Maškarthemutni konvencija baši arakhibe sa e dženen taro zorlikano xasardipe (CED)**

Maškar themutni konvencija baši arakhibe sa e dženen taro zorlikano xasardipe, sar juristengo phanlikano mehanizmo baši arakhibe e dženen taro xasardipe, sine usvoime tari rig Generalno sombešibe e ON ko 20 2006 berš thaj kuga ko zor 23 decembro 2010 berš. Karing dženo 1 tari konvencija, nitu jekh dženo na ka šaj te ovel zorle xasardo ko nivaver činavdo čipota, bizo vevrveribe dali i them si ko maribe jali pa šaj te ovel ko maribe.³² BAndruni politikakiri stabilnost jali pa vaver putardini situacia na ka šaj te ovel labardimi sar opracdimi baši zorlikano xasardipe. O themija potpisnikija si undjile te anen konkretna kanunija te šaj te pendžaren o xasardipe sar bango kotor. Ola si panle te istražinen o rodibe baši zorlikano xasardipe thaj te krisarel e odovorna manušen. Okola undjilipe si tari preventivno natura, sar ko misal svako ograničimo tromalipe e piribasko te kjerel pe ko ovlastime institucije kova sa o prisutna džene si registririme. Doperdo, I Konvencija pendžarela o nijami baši o kurbania thaj lengiri familija te džanen o čačipa baši o xasardo dženo.

- **Konvencija baši nijamo e dženeniri so si činavde(CRPD)**

Konvencija baši nijamija e dženenenge so si činavde sine usvoime ko Generalno sombešibe ko 13 decembro 2006 berš thaj kuvga ko zor ko 3 maj 2008 berš. Res ki akaja konvencija, karing dženo 1, si te promovirinelpa te arakhelpe sasto thaj jek ka jekj uzivibe ko sa e manušenenge nijamija thaj tromalipa sa e manušenenge činavdipaja, thaj te promovirinelpa patjivkjerelpa lengoro bijando dostoinstvo. Generalna principe tari Konvencija si geime ko dženo 3: bidiskriminacia, sasto kuibe ko amalalipa, pativkjeribe ko lengoro vevrveribe, thaj astaribe e dženen činavdipaja sar kotor tari manučkani realnost; jekhutne šaisarina; jekhipa maškar o murša thaj o džuvlja; thaj patjivkjeribe o barikane kapacitetija e čavengeire činavdipaja thaj nijamo e čavengiri te arakjen lengoro identiteti.³³ Karing i konvencija, themija potpisnikija si astarde te „obeybedinen thaj te promovirinen sasto realiziribe sa e manušenenge nijamija thaj fundavno tromalipa sa e dženenenge e činavdipaja bizo diskriminacia taro kova dikhibe upral fundo e činavdipaskoro.”

30 Convention Against Torture and Other Cruel, Inhumane or Degrading Treatment or Punishment

31 International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families

32 International Convention for the Protection of all Persons from Enforced Disappearance

33 Convention on the Rights of Persons with Disabilities

- Evropakjiri konvencia baši arakhibe manuškane nijamija thaj fundavno tromalipa

Evropakjiri konvencija baši manuškane nijamija (EKMN) si jekh taro šerutne regionalna dokumentija baši manuškane nijamija. Astardi tari rig e konsilo e Europako ko 1950 berš. Odoja si majbarodžantlutno baši manuškane nijamija ki Europa. Dela numero fundavne manuškane nijamija thaj tromalipe (nijamo baši dživdipa, bimuklipe baši tortura, bimuklipe bači o robo thaj zorle butji, nijamo baši tromalipa thaj bezbednosti, nijamo baši fer kriso thaj gjogaver roko, nijamo baši privatno thaj familijakoro dživdipa, nijamo baši misla thaj religia, tromalipe bašo vakjeribe, nijamo bašo nikjaj, tromalipa bašo amalipe, nijamo baši efektivno juristikano iljači, bimukibe baši diskriminacia thaj vaverrpašo). Doperde nijamija si hramome e fakučtativna protokolenar ki Konvencia. Sar mehanizmo baši sprovedibe i Konvencia, čipota baši pagiba e nijamengere šaj te oven mukle dži ko Europakoro kriso bači manuškane nijamija ko Strazbur. O kriso dikhljarela rodiba tari rig e individuenge sar thaj maškarmutne rodiba. Palo rodiba e Komiteteskoro e ministeriumengoro o konsili tari Europa, o kriso šaj te del nakhavipe koe odredime dženo tari Konvencia jali pa jekh taro protokolja. O Komiteti vi agahare šaj te rodel taro kriso bakhavibe taro odluke, Palo odluka e krisoskiri, o riga tari postapka trubul te ikjerenpe dži ki odluka thaj te len sa o trubutne napia. O Generakno sekretarijati šaj te rodel taro riga te den dendo gindipe baši o chand ko kova i kherutni legislativa osuiguririnela i efektivno Implementacia e dženengiri tari Konvencia thaj taro protokolja.

Undžilipe e themengoro

Fundavno undžilipe e themengoro ko dikhibe basi manuškane nijamija si implementiribe maškarmutne norme prekal kherutno juristikano sistemo thaj o institucie. Akavava fundavno undžilipe oslikujnelape e juritengoro efektívni iljači tari rig maškarmutnengoro trupó baši arakhibe manuškane nijamija čívde tari Konvencia palo činavipe e kherutne iljačenge. Odoleja e juristengoro iljači naližiime tari rig maškarmutno trupó baši arakhibe e manušengere nijamija perena o čučipa kana o kheritne mehanizmija sikavenape sar biefektívno. Taro adava sebepo, undžilipe e themutnengoro te den nevipa ačola čekatutni karakteristika e sistemsko. Karing maškarmutnikano pakti baši dizutne thaj politikane nijamija, theutne potpisnikija, pandena pe te den nevipa baši o napija kova so usvojnegen kova sprovdinelape nijamija pindžarde ko akava Pakt, sar thaj o anglunipa astardoko učívibe akala nijamija...³⁴ Maškarmutno pakt baši ekonomikane, socialna thaj kulturakjere nijamija, Konvencia mamuj torturathaj Konvencia baši nijamija e čavengere thaj lengere fakultativna protokolja isi len mijazute džene. Konvencia baši eliminacia e diskriminacijaja vbaši o džuvlja (dženo 18), Konvencia baši činavipe rasno diskriminacia (dženo 9) thaj Maškarmutni konvencia baši arakhibe o nijamija sa e butjarnenge migrantija thaj džene tari lengiri familija (dženo 73) o themutne portpisnikija te den nevipa baši krisoskere administrativna jali pa vavera napia kova so lelelen te oven efiektivna džene tari Konvencia.

Supervizia upral o pheriba undžilipe e themengoro kova ikljovena taro maškarmutne instrumentia baši arakhiba e manušengere nijamija

Sa o konvencie baši manuškane nijamija e Obedinime nacie isi len komiteti kova so monitiririna o anglunipe e implementacijakiri kova si vakjerde supervizutne trupija jali pa delsama komitetia.

Pali ratifikacia o raštre si undjili te den nevipa dži ko vevrverime delsama komiteti baši o korakia kova so ljeljeljen te šaj te implementirinen lenhe e dženen tari konvencia. Akava si penčardo sar sistemo so del nevipa e themenge. Dizutno sektoro (BRS) thaj vavera nacionalna trupia baši manušengere nijamija sar tha vavera maškarmutne trupia šaj te bičalen informacie kova ka oven dikhle tari rig e komiteteskirki mol e them e maškarmutne standardia. But drom, asavko dendo nevipa si ki forma nevipa ki senka kova so kandel sar kontra balans baši o nevipa dendo tari rig e themijakoro. Akala dende nevipa šaj te oven denden jali pa individualno tari rig jekhe organizacijaja jali pa sar amalipa dendo nevipa tari rig pobuter organizacijendar. O Komiteti dela Agorutno komentari dži ko raštre e themengoro baši anglunipa kova so resle le, o themija si soglasna te adresirinen. Relevantna komitetija e Obedineta nacie vi agahare dena Generelna preporakje ko pučibe koj odola so khedena kaj trubul ponaodori te elaboririnenpe.

Konvencia baši elimiribe i disriminacija upral o džuvlja, Konvencia baši eliminacia rasno diskriminacia, thaj Maškarmutni konvencia baši ekonomikane, socialna thaj kulturakjere nijamija vi agahare isilen anglodikhibe procedura kote so o individue jali pa kupe šaj te den rodiba baši pagiba o nijamija arakhle taro Konvencie. O Komitetija vi agahare isi len nijami te širdel supervizia postapka ko čipote ko masovno jali pa sistemsko pagiba o nijamija arakhle tari Konvencia.

34 International Covenant on Civil and Political Rights

Šero 4:

Dukhavne thaj
marginizirime kupe ki
Republika Makedonija

O Koncepti baši dukhavipa si phanlo e poimeja socijalno činavipa, čorolipa, diskriminacia thaj marginalizacia. Marginalizacia jail pa socialikano činavipa, si ki relacia ko procesi e thanaribe ki ingeriporno pozicia baši činavdo avipa dži ko nijamija, resursija thaj šaidipa. Odoja si l čekatutno sebepo baši dikhaviba, so si ko izložiba ko pobaro numero zianđ thaj bišaidipa kherdipa olencar.

“Dukhavipa” si barodžantluno: odova su ki relacia ki identifikacia legarutnengere ko nijamija kova pobuter nane sposobna te pheren pumare nijamija thaj odočleske si ki kupa kova si ki relacia ikjeribe taro dizutne organizacie, relacia haljoviba e dukhavne si džantluno kapaciteti baši o dizutne organizacie thaj si ko periba lengere misie thaj vizie.

Astaribe e socijalno kohezia, solidarnost, iramolav baši savore, čivela o avgo pinčariba e jazijakiri thaj e džuvdipaskirije pohari dženengiriko amaro amalipa.

Makedonija isila pire segmentija thaj kupe ko piro amalipa kova sos is ki dukavni situacia. Akala ulavde kupe, kova taro turli sebepija, si bizurale thaj dukhavne jail pa tradicionalno si kurbandi dukhenge thaj politikakere, rodona ulavdo arakhibe baši jekheskoro thaj efektivni uživibe baši lengere manuškane nijamija.

Akava priračniko elaborirnela nekobor dukhavne kupe ki Makedonija sar: džene kova so dživdinena ki agorutno čorolipa, pripadnikija ko romano etnikakoro amalipa, čave, džuvlja, džene činavdipaja, LGBTI populacia thaj phure džene. Akala kupe si majbuter čekatne kupe e aktivnostenge thaj inicijativa e dizutne organizaciengere ki Makedonija. Dušles si kaj akava nane salde lista e dženengiri kova so si trubutno ulavdo arakhiba, soske but vavera kupe baši kova so na kjerela pe lafi ko akava kotor tari diskriminacia thaj uštavde.

Džene kova so dživdinena ki agorutno čorolipa

Sadajekh turli avipa ko definiribe o čorolipa. Karing o agorutne devate ko europakoro nivelo, o čorolipa si ulavdo ko trin tipo: apsolutno (ekstremno) thaj relativno čorolipa. Apsolutno čorolipa si nipo e čorolipaskoro ki relacia iznos e lovengoro trubutne baši xošaldo fundavne trubutnipe, sar so si, haibe, uraibe thaj garadipe.

Koncepti e apsolutno šorolipa na buti kjerel pobuvle kvaliteteja taro dživdipe jali pa amalikano nivelo ko bijekhipa ko amalipa. Akatar o koncepti na penčarela kaj o jekhutne silen barodžandluno socijalikane thaj kulturakoro trubutnipa. Akala kritike ange dči ko baripa e koncepteskoro e relativno čorolipaskoro. Relativno čorolipa definirinela o čorolipa ki relacija e ekonomipaskoro situacia e vavere pripadnikija e amalipaskoro: o manuša si čorole kana perena telal o dčivdipaskere standardia so dživdinena ko odredime amalikano konteksti. Baropenčarutni kritika e dujengoro koncepti kaj ola ko pobaro nipo buti kjerel e prihodencar thaj harčiba.

Koncepti e socijano činavipa ko pobaro nipo si reakcia taro akava dikhiba tang definicia e čorolipaskiri. Ov but anga ko kuibe ko pobuter riđa indikatora ko konceptno haljoviba e čorolipaskoro.

Avdive khedelape kaj na ka šaj te ljelpe ko dikhiba salde ekonomikakoro kotor taro čorolipa. Očorolipa si vi agahare socijalno političko thaj kulturno. Fundo adava, khedelape kaj kinelape e manušengere nijamija –ekonomikane (nijami baši o butjarnipa), socijalikane (avipa dži ko sastipaskoro arakhiba thaj sikljovipa), politikane (tromalo vakjeriba thaj khediba) thaj kulturakoro (nijami ko ikjeriba kulturakoro identiteto thaj phanlibe ko kulturakoro dživdipa e amalipaskoro).³⁵

Ki Republika Makedonija, karing agorutne oficijalizirime podatkje ko Themutno zavod baši statistika ko 2016 berš, stapka baši čorole džene 21.9%. Odova si 453 milje manuša ki them dživdinge ko čorolipa, pohari taro 6500 denaria ko čon (\pm 106 evria). Karin o statusi e ekonomikakorp aktivnosti, l stapka čorole butjarne džene si 9.0%, džikote stapka e čorole penzionerengiri si 7.1%. O prago taro čorolipa si definirime sar nivelo dživdipaskoro standardi, so trubul te resel baši jekh manuš/ domakjino ten a ovel klasificirime sar čorolo thaj merinelape sar čoneskoro prihodi taro 14.500 denaria (\pm 236 evrija) bači čtaredženengiri familija.³⁶

Vi agahare, trubul te phenel pe o pharo terdipa e Romane džuvljakiri, kova pobuter drom arakjenape pobuterdromeskiri diskriminacia –upral o poli thaj etnikaoro poteklo sar thaj vavera dukha e manušengere nijamenge baši i situacia e Romane džuvlengiri ki familija thaj i diskriminacia taro romane čave ko sikljojbaskoro sistemo.

35 Unesko, Čorolipa <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/international-migration/glossary/poverty/>

36 Themutno zavod bači statistika : <http://www.stat.gov.mk/PrikaziSooipstanie.aspx?rbtxt=115>

Kupatne ki Romano etnikakoro amalipa

O Roma ki Makedonija si maj dukhavno etnikaoro amalipa kova dživdinena ko margine ko amalipa ko sup-standartna čartija kova arakjelape pheravde manuškane nijamija thaj tromalipa ko sa o sfere ko amalikano deluvanje. O kupatne ko Romano etnikaoro amalipa arakjlovena phare socio ekonomikani situacija thaj mosale dokumentija baši plesutni identifikacija, sastipaskere problemija, ograničimo avipa dži ko silkljovipe thaj butjarnipe, diskriminacija, mosalipe ko kjera thaj vaver. Sa akavaanela dži ko mosalipa e avipaskorodži ko pristojmo džuvdipa. Ko agorutno popis, karing ko 2002 berš, 53.879 džene si identifikujme sar Roma ki Makedonija.³⁷

Panda postojnela sistematsko diskriminacija upral o Roma, majbut ko pristap e policisko sevne upral o Roma ko granicakoro nakhiba, biavipa e Romane džuvljakoro dži ko sastipaskoro arakhibe thaj ginekološko sevne thaj segregacia e Romane čavengiri.

Stapka e bipukjarnipaskoro ko Roma ko momenti si pobuter taro 70%, so si pobuter taro dujdrom taro bibutjarnipa kova so arakhenape o biroma. Akava mosalipa e avipaskoro dži ko foro e zoreskiri. Vi agahare ki stapka si kaj o Roma pobuter arakjena pe e čorolipaja taro bi Roma. O podakje vakjerena kaj pobuter Roma dživdinena ko mahale koncentririme ko počorole dizutne oblastia. O Roma dživdinena ko but pare čartija, but bilačo thaj bidovolno bajrajrdi infrastruktura. Upreder 28% tari romano dživdutne dživdinena ko improvizirime khera, ko čorole mahale vešutnekolinengere thaj ekstremno čorole šartija, bare familije thaj pobuter manuša ki jekh than. 50% taro romane khera nane len sanitarna šartija, thaj 61% nane len toaleti jail pa bnja ko kjer.³⁸

Doperibaskiri komplicirime tari politika kola činavena e Romen te muken I Makedonija, sar tha I bidovolno arakhibe e roma irame taro ratjorigeuropakjere phuvja.

Galjanibaskiri situacija si thaj o phari pozicia e Romane džuvljakiri, kova pobuterdrom arakljagovena e pobuterdromeskiri diskriminacija, upral o njamo, thaj etnikakoro poteklo, sar thaj vavera dukha e manušengere nijamija, baši i o than si isi lem E Romane džuvlja ki familija thaj diskriminacija e Romane čavengiri ko sikljobaskoro sistemo.

Čave

Konvencia baši nijamija e čavengere definirinena o čavo sar manuškano džividi kova so na bitiringa 18 berš taro piro dživdipa. I Konvecija vi agahare angledikhel, bijabandžikane nijamija baši o majterne dizutne ki them ko sumnal sar so si o nijami dživdipaske thaj sastipa, baripa, arakhibe, sikljovibathaj jekhutne šartija, bizo odova so si džuvli jail muš, chib. etnikakiri, pakjavutni, socijalnojali savi vaver kupatni. Sar o beršale agahare thaj o čavo isi le bijabandžikane nijamija baši o tromalipa, mislibe, pakjaibe thaj nijami baši arakhibe piro identiteti.

Ki Republika Makedonija baro kotor, relacija 28,6% taro sa o čorole manuša ki Makedonija si čave. O čave silen pobaro roziko taro čorolipa taro berčale jail pa popure džene. Čavorikano čorolipa si tesno panli e fundavne nijamencar.³⁹

Majdukhavne kategorije čave si o čave tari socijalikane familije, čave činavdipaja, čave taro ruralna maškarija thaj o čave kupatne opredelime etnikano amalipa.

Dukhavne čave, čorole thaj marginizirime čave kova potekninena taro etnikano malcinstvija si pobuter ikalde ko risiko taro šajdipe ten a oven diklje, činavde taro sikljovibe, diskriminacija, bilačo labarde jail pa vaver.

O čave tari pruga si majproblematikani kategorija, kova kamljol te ruginen sar čekatutno xaing e prihodskoro. Mačkar odova so nane len avipe dži ko sikljovibe, sastipaskoro arakhibe, akala čave si čivde ko riziko te oven bisoodvetno socijalizirime, so kjerella popari lengiri integracia ko amalipa ponaodori ko dživdipe.

Očave fizičko jail intelektualno činavipa ki Republika Makedonija arakjenape nanipaja ko sikljovibe, socijalnikane thaj sastipaskere seven. Ola thaj ponaodori si diskrimirime ko sa o segmentija ko amalikano dživdipe.

37 Dživdutne, Zavodi baši statistika <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/PDFGodisnik2013/03-Naselenie-Population.pdf>

38 Source: UNDP <https://goo.gl/BcOuQQ>

39 Dikhibe čavorikano čorolipa ki Makedonija, : <https://www.unicef.org/ceecis/Child-Poverty-Study-OVERVIEW-ENG.pdf>

Džuvlja

Njamakiri diskriminacia thaj marginalizacia e džuvlengiri thaj purani perpecija kaj o džuvlja perena salde kjere si ki Makedonija dživdive. Bijekhpa e džuvlengiri thaj e muršengiri, relacia bijekhutni distribucia e nijamengiri, resursija thaj zor maškar o murša thaj o džuvlja si evidentirime ko pobuter statikakere podatke⁴⁰. O džuvlja panda arakjenape ko bijekhpa ki relacia ko šaidipa baši butjarnipe, astaribe poking avipe džiko nijamo baši sastipa thaj leskiri realizacia, nijamo baši prandin thaj familija thaj ponaodori. Pohari taro 40% taro butjarne thana si astarde taro džuvlja, o džuvlja si pašeo 50,01% taro sa o dživdutne.⁴¹

Trubul implementiribe e standardengoro baši pozuralipa e džuvlengoro thaj lengoro arakhiba tari diskriminacia, jekhutno avipa baši buti baši vi pokin, sikljovibe, sastipaskoro arakhiba thaj politikano, kuvde thaj o džuvlja taro ruralna regionia, jekhipaskoro juristikano nijamo ki relacia baši o kustikipe thaj isipa, seksualno thaj reproduktivno satipa thaj nijamija.

Bijekhpa si zor mačkar o džuvlja thaj o murša si ki situacia ko zandornipe ko dživdipa e džuvljakiri. Ljejlbe o avipa o podatke baši o numero e džuvljakoro kurbanija bači familijakoro zoral ki Republika Makedonija, majbut familijako zoral identifikujnelape zoral upral l džuvli thaj odova psihičko, fizičko, seksualno.

O podatke vakjerena kaj familijakoro zoriba isi le ko kustikano zoripa. Karing statistikane podatke, 93% taro prijavime thaj krisome taro banžo kotor ko kjeriba familijakoro zoripa ko istrašiba si muršao, 82% taro kurbania si džuvlja.⁴² Ki relacia ko iramo lav taro institucie ko čipote familijakoro zoripa nane jekhipne ki postapka e kurbanencar ko sa o relevantna institucie ki sasti them. Karin o podatke, ki them isi štar themutne thana baši o kurbania taro familikano zoripa so obezbedinena šov čon arakhiba.

Džene preprečenost

Ki akaja kupa kuvena ververime džene e fizičko tjak intelektualno činavipa. Konvencia baši džene činavdipaja angaldikhel kaj l diskriminacija ko fundoo e činavdipaja, kjeriba ververiba, činavipa ko sa manuškane nijamija thaj fundo tromalipa e politikako, ekonomikako, socialno, kulturno, dizutno thaj svako vaver pole. Akate si kuvde sa o oblikija baši diskriminacija.⁴³

Ki Republika Makedonija, o džene činavdipaja areakljovena bičačipaja thaj bijuristimo tretmano ki svako socio ekonomikani sfera. Ko centro baši socialno arakhiba si registririme 28.590 džene činavdipaja, taro 4.235 si čave.⁴⁴ Tola isile jail pa nane len ograničime avipa dži ko sevne, sikljovibe, butjarnipa thaj sastipaskoro arakhiba, thaj lengere nijamija pagena o putardine institucie, sar thaj o privatna džene. Postojnela paro trubutnipa te kjerel e manušenge činavdipaja loko avipa dži ko sevne, sar thaj informacie baši odova sar te realizirinen pumare nijamija thaj tromalipa.

Juristikani regulative zurarel o standardija baši avipa bači neve baribina thaj putardine structure trubula te oven arakhle baši o džene činavdipaja dži ko agor e 2015 berš. But putardine thana ačile biavipe baši o džene fizičko činavdipaja. Vi agahare sa o autobuzija si kinde tari raštra baši Skopje taro 2013 berš si arakhle baši o džene trupeskere činavdipaja, putardino prevoz ačilo pobuter biarakhlo ko vavera regionia.⁴⁵

Keribe jekhutne šartija ko butjarnipa e dženenenge so si činavde, lengiri integracia ko amalipa, ande odluke. Sa o napia baši jekhpa thaj bidiskriminacia e dženenenge činavipaja si neohodno te delpe financisko arka themutno jail pa lokalno nivelo thaj te ovel ko sombutipe e khedime dizutnencar thaj vavera ko amalipa.

40 Odžuvlja thaj o murša ki Republika Makedonija, publikacija zavodi baši statistika ki R.M., dostanno na <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/Gender2017.pdf>

41 Ankete butjarni zor ,Zavod baši statistika ki R.M. <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.18.03.pdf>

42 Mirčeva .S,Čačeva.V,Kening N.,Hango basi nijamo: Istažuvačo dendo nevipaj: procenka e krisoskere postapke baši čipe familikano zoripa , ulavde fokuseja menadžiribe kotora tari kustikano perspektiva,Ukim,Instituto baši sociološko thaj politikano juristikano istražiba , 2014.

43 Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD) достанна на <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>

44 State Statistical Office, Social Welfare for Children, Juveniles and Adults 2015, Available at: <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.16.12.pdf>

45 Macedonia 2017 human rights report достанен на: <https://www.state.gov/documents/organization/277435.pdf>

LGBTI populacia

LGBTI manuša ki Makedonija si buteder meta ko vakjeriba taro bimangipe, bilačo taro bimangipa, buling thaj diskriminacia .Homoseksualnost si diskriminirime 1996 berš. O manuša thaj o aktivistija sine atakuime nekobor drom ko nakle berša, nijekh taro atakuime na sine pudardo krisome thaj o atakija na sine arakle thaj birandime .Akava sikavela ko mosale eefektivno rodljaripe ko Putardino došalipe ko arakhibe e LGBTI manuša. Ki relacia ki diskriminacia, seksualno orintiribe thaj kusteskoro identiteti nane ko Kanuni baši arakhiba tari diskriminacia. Ko tavidipa si i procedura baši usvoibe o nevo kanuni baši arakhiba tari diskriminacia ko kova si kuvdo seksualno orientiribe thaj kustikano identiteti sar ulavdo fundo.

Ko tavidipa o 2017 berš nekobor organizacie kova so kjerena buti e LGBTI pučiba, jekhetane e deputatencar kova angleder sikavke arakhin bači LGBTI amalipa, učestvinge ko formiribe Interpartisko parlamentarno kupa baši anglal del o nijamora e LGBTI manuša.

Karing momentalno legislativa, šukarkamipa seksualno relacia mačar o beršale manuša taro vi polonane kriminalizirime. Vipoloskere manuša nane len nijamo te kuven ko nikaj jali partnersvo. Okanuni bači familija regulirinela arakhibe čaven karing akava kanuni sekova dizutno ki them saj te arakhel čave bizo odova dali si ko nikaj, seksualno orientacija jali pa kustikano identiteti. Dži akana nane amen registririme čipota baši arakhibe čavenbaši te testirina akava dženo.

Kupatne e LGBTI amalipa ki Republika Makedonija arakhenape ki svakodiveskiri diskriminacia ko sa o thana ko amalipa thaj karing podatkje taro jekh rodljaripe. LGBTI džene arakjenape ko dujdrom pobuter diskriminacia taro džene kova so nane kupatne ko akava amalipa⁴⁶. Ki relacia ko butikjeriba, Kanuni baši buti kjeribe ko dženo 6 bimukela diskriminacia avipe dži ko buti kjeribe ki relacia ko polovo relacia'. Korkori o termini 'polovo relacia' si legitirime thaj na astarela sa o aspektia ki seksualno orientacia thaj kustikakoro identiteti. Ko dženo 7 taro vi kanuni, bimukelape direktno jali pa indirektno diskriminacia butjarne thaj kandidatija baši buti ki relacia šartija baši buti, angla del, avipe ko sa o stepeniako stručno osposovinbe.

Karing analize baši trubutnija thaj problemija e LGBTI MANUŠA KI Makedonija pače 39 procentia taro LGBTI o manuša sinelen diskriminacia ki buti baši seksualno orientacia thaj kustikano identiteti. ¼ taro pučle tari akaja analiza mislinena kaj nane te denanglal baši lengiri seksualno orientacia jali kustikano identiteti, džikote ¼ pakjana kaj sine mukle taro vi sebestia. Paše 28% pakjana kaj i seksualno orientacia jali pa kustikano identiteti sine sebestia dena astaren pozicija ko butjarno than kova so apliciringe. Taro 39% taro LGBTI manuša kova so osetinge diskriminacia, 90% na mothovdel i čipota ko nijekh situacia ni organizacia.

Ko socijalikano arakhiba, 39% taro pučle mislinena kaj sine kurbania e diskriminacijake ko procenti peribaskere pire nijamija baši socijalno arakhiba. Taro akava numero, 45,28% trao pučle na na mothovdel i diskriminacia baši bipatjape ko institucie.

Ki relacia e sastipaskoro thaj sastipaskere sevne, postojnena činavdipa karing ko transkustikakere džene, trubutne medicinakere procedure kova si ki relacia baši transkustikakere manuša kova si ko procesi ki tranzicia nane penčarutne ko Ministeriumo baši sastipa thaj financiski nane učarde taro fondi sastipaskoro osiguribe .Medicinakoro personali thaj o doktorija nane len penčariba baši buti kjeribe akale manušencar thaj nane senzibilizirime baši buti akale manušencar.

Ki relacija sikljovibe, LGBTI terne butdrom si kurbania e buling ki siklana ki relacialengere heteroseksualna vrsnikija. Vi agahare ola si panč drom kurbania ko seksualno xoljarutne thaj atakija. Orodjariba sikavena kaj i depresia, duk, taj o misle basi mudariba si majbuter ko džuvdipa e LGBTI terne. O edukativna materijalija kova so labarena pe ko edukativna procesia ko ververime tigria ko sikljovibe, periodi dikhljarenape taro biradžakjere organizacia ki phuv thaj panda si šaikerina kova so godji del homoseksualnost sar nasvalipe. O ministeriumo basi sikljovibe akarel revizia ko sa o pustika ki nevi strategija bašo sikljovibe 2018-2025 mačkar odova čudia kuibe ko anti buling strategija thaj kuibe seksualno sikljovibe ko sikljojaskere programe sar so sine predložime tari rig e biradžakjere organizacientar.

46 Дискриминација, насилство и малтретирање врз основа на сексуална ориентација и родов идентитет: истражувачки извештај

Phure džene

Trendi e phuripaskoro ko dživutne ki makedonija si zabelešime. Karing o podatkje taro xramope ko 2002 bers, procenti taro phure upral 60 berš, karing okolencartaro dđivutne si 15% jali 303.534 phure džene. Lendar, 163 898 si džuvlja, a 139 636 si murša.⁴⁷

Pophure manuša sekova berš phagena o manuškane nijamija, počmindor tari diskriminacia thaj socijalno političko činavipe dži ko xolilegado dži ko ustanove baši nega.⁴⁸ Ola nane homogena kupa predizvikija kola so arakhena pe arakhibe thaj uzivibe lengere manuškane nijamija si ververime but. Džikote nesave lungjarena te legaren aktivno dživdipa sar kotor tari lengoro amalipa, but vavera arakhenape mosale soodvetno arakhipe jail pa izolacia ponaodori.

Ki Makedonija pophure džene si ki bipovolno situacia bači o harno iznos e penzijako, odoleja so ola na ka čaj te pheren o fundo egzistirime trubutnipa. Ko sa o komune isi bubutjarnipa so si sebepo o phure te dživdinen ko pobuter generacisko familije, kote so i penzija butdrom, ako si minimalno si jekhipaskoro prihodi baši sa o džene ki familija.

Isi čipota kana o phure manuša si ekonomikane eskloatirime taro pire pače manuša, thaj nane len galjanel baši lende. Ko vavera čipote astardi si i familjakoro zoripa upral o phure džene. Sar dujto problemi kova so arakhena pe o phure manuša si o biarakhlo putardine kjera baši popure džene. Tari jekh rig, o numero e thanengoro taro akala kjera si ograničime, a vavera phurane džene naj financisko sposobna te labaren akala sevine. Vi agahare lengere paši familija nane ko šaidipe te den baši kjerutnipa kjere baši phurane džene.

47 National Strategy for Elderly people 2010 – 2020. Available at <http://mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/Strategija%20za%20stari%20lica%20juni.pdf>
48 Rights of Older People, Human Rights Watch. Available at <https://www.hrw.org/topic/health/rights-older-people>

Šero 5:

Avipa astardo e
manušengere nijamija
thaj proektno ciklusi

Inkorporiribe o avipa astardo manuŝengere nijamija ko sa o faze ko proektno ciklusi
Kjerdi thaj sprovedimo proekti počit e čekateja avipaskoro fundavno e manuŝengere
nijamenge

Dizutne organizacie šaj te kjerem buti ko ververime čandija majbaro kotor taro ola organizirina piri buti ko ramke vakteskoro ograničime proektija jali pa obezbedime sevnipa ko ramke e programengere kova si ko vakti revidirime thaj anglaldel. Nesave vi aghare kjerena kampanja thaj monitoring aktivnostija (watchdog) thaj akala aktivnostija si dizajnirime ko ramkje taro odretim sistemom. Pa aghare biathinalo savo dikhlo tari organizacia kjerela pe lafi jail pa savo čand tari buti, majbuter o koncepti „proekt“ esi labardo baši relacia thaj dizajniribe e aktivnostengoro, intervencije thaj servis, Bašo odova legaripe i taro trubutnipa taro demonstriribe sar PBMN šaj te ovel labardo ki praksa taro dizutne organizacie, labardo si te demonstririnel sar PBMN integririnelčape ko ramkje e proekteskoro ciklus.

Proekti si seria taro aktivnostija kova amalikane si realizirime ko resibe odredime res ko ramke angleder definirime vakti thaj definirimo budžeti⁴⁹. Sa o proektija si sprovedime ko ramke e proekteskere cikluseja. Proekteskoro ciklus deletinel o tavidipa e proekteskoro tari avgo ideja prekal lakoro sprovedibe dži ki evaluacia. Proekteskoro ciklus mukela i struktura kova obezbedinela kaj sao astarde riža si konsultirime thaj definirinena: phanle odukuje kova trubul te anen pe, trubutne informacie kova trubul te kjedenpe thaj o iramo lav ko svako pojejhutni faza taro proekti. Ov astargjola ki evaluacia thaj anglutno isklustvo ko planiribe avino programe thaj proektija⁵⁰.

Proektno ciklus si sostajmo taro štar fundavne korakija⁵¹:

Avnipa astardo manuŝengere nijamija kova rodela taro proektno ciklusi si:

1. Integriribe ki svakodiveskiri butji ko fundavne principija e manuŝengere nijamija hramome ko anglutne šere taro akava priračniko
2. Sistematski te obezbedinel pe fokus kulturako senzativnost thaj kustikako jekhipa ko svako korako taro proektno ciklus

49 European Commission, Project Cycle Management Guidelines, 2004 p. 143

50 Ibid.

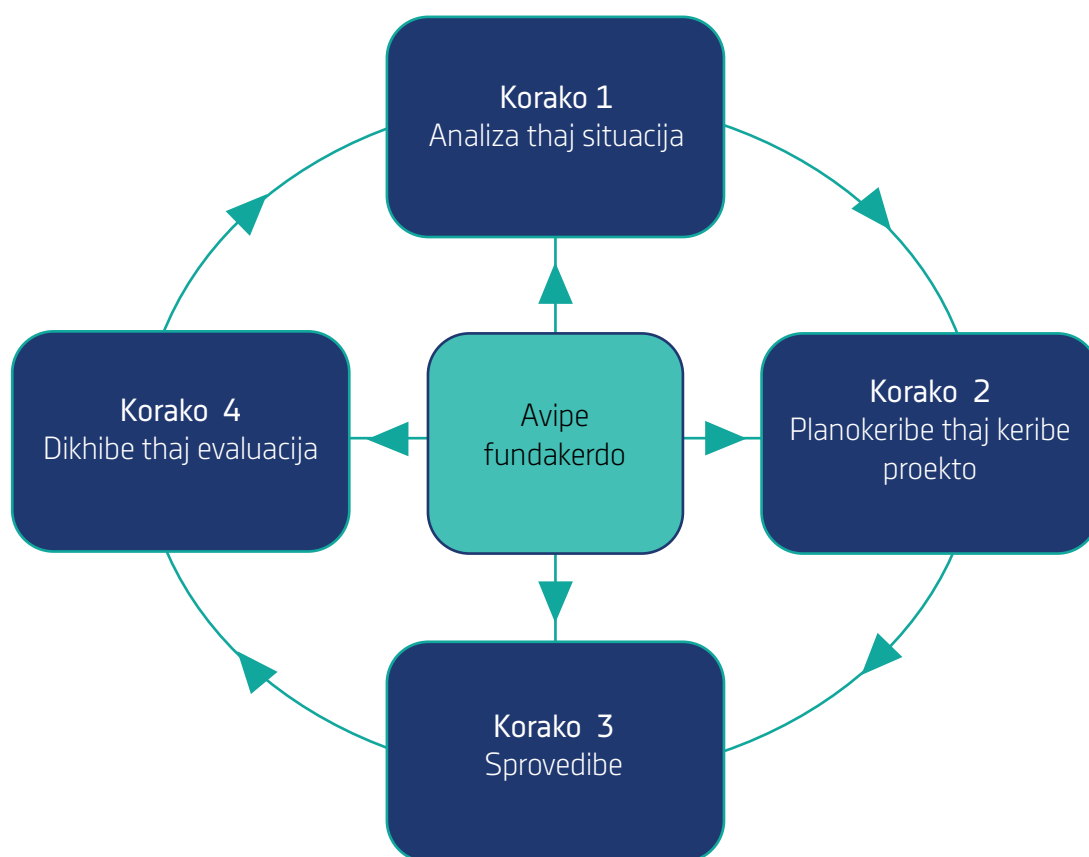
51 UNDP. A Human Rights-Based Approach Toolkit (+). 2009

Anavkjeriba o PBMN ko proektno ciklusi na prestavinela sasto nevo čand ko kjeribe thaj sprovedibe ko proektija. Jekhtane si trubutno sistematsko thaj gogjaver te arakjelpe o manušikane nijamija ko sa o aspektia ko sprovedibe o proekteskoro ciklusi.⁵²

Prekal i karing e proekteskiri kova nane fundavno e PBMN e proekteja kova si fundavno EPBMN čaj te identifikujna praktična veriveribe kova o dizutne organizacie trubul te adresirinen:

Proekti kreirime e PZP	Proekti kreirime bizo PZP
Reseskiri kupa si identifikujmi sar aktivno akteri thaj agenti baši paruvdipe (legarutne e nijamengere thaj legarutne e undžilipe)	Resali kupa si identifikujmi sar pasivno kupa, kova „lela arka“ (labarde)
O učestvo si baši resibe hango so procesi	Ograničime učestvo
Oučesnikija isilen gogjipa baši pire nijamija thaj sar te roden lengoro periba, kana em sar te peren piro undjilipe thaj o borčipe ko legarutne e nijamengere	O nijamija na diskutiririna pe direktno thaj pravde
O fokusi si e dukhavngoro, biperde nijamija	Ofokusi si ko trubutnipe
O proceso tano jekutno em trubutno sar o reyltato	But puti o reyltatija tane majbut trubutne ko sakova proceso

Planokeribe thaj sprovedibe i programa ko proekti te nakhavelpe ko dzaibe fundakerdo ko nijameskere hakija rodela khedibe ki funda ko sa o faye taro proetikano cikluso.

52 UNFPA A Human Rights – Based Approach to Programming – Practical Implementation Manual and Training Materials, 2014. P.93.

Korako 1: Analiza i situacija

Ki akaja faza dikhela pes i situacija thaj o problemo savo trebela te notikerel pe o proekto.

Analiza i situacija pendzardi sar situacija ki faza basi identifikacija o proekto, tano jekto korako taro disave sakova proektikano ciklusoo. Adaja viramninel pendyaribe akale situacija ko relativno dikhibe ko oblast tema thaj interesu sar misal. Arakhibe o nijamija tari dyanvarikani sredina ko pelagonikano regionu. O planiribe basi o proekto agorkerga jasno thaj precizno te dikhel pe i situacija savo trebelea te notikerel pe ko nijameskere nijamija em sar sebepi ko isto. Ki akaj faza objasninela koj tano o problemo seriozno ki situacija.

Ki akaja faza kerolape bari analiza basi opstestvenikane, instituciolnikane thaj politikane sebepija baso problemu sar kapaciteto basi sa ko nivo ki radza, raspoloyime mehaniymija thaj rodipa rodipa thaj pravno ramka basi i situacija. Sa akala faktorija saj te oven em pozitivna thaj negativna basi ostvaribe o nijamija basi dukhavde kupe. Adaleske tano but importantno te oven but jasna idetifikuime.

Analiziribe i situacija thaj keribe uyal deibe dzovapi ko akala puciba:⁵³

- So kerelape thaj kase kerelape?
- Soske kerela pe?
- Kola tane o klucoskere subjektija savo anela ja palem kerela o problemu?
 - Save tane imamelime nijamija?
 - Save tane imamelime udzle?
- Soske o imamelime nijamija nane ko chani te usinen ke ple nijamija?
- Soske o legarutne thaj o udzle na dopherena ple bukja karing imamelija em o nijamija?
- Isi li relevantnikani krisikani ramka savi lacharela pe akava puciba?

Analiza i situacija kerela pes uzal:

- Konsultacija relevantnikane zasegnikane rigenca,
- Istrazibe dostapna iyvestaja, statistike em podatke,
- Analiza o kanuni thaj vavera propisija phanle maskarmanusikane instrumenteja basi arakhibe e manusikane nijamija.

KO ramke i naliza tahj i situacija ko akala altke koristinena pe:

- Analiza baso seblisko phandipe
- Analza tahaj pretposvaime nijamija
- Analiza basi o nanipe o kapaciteto

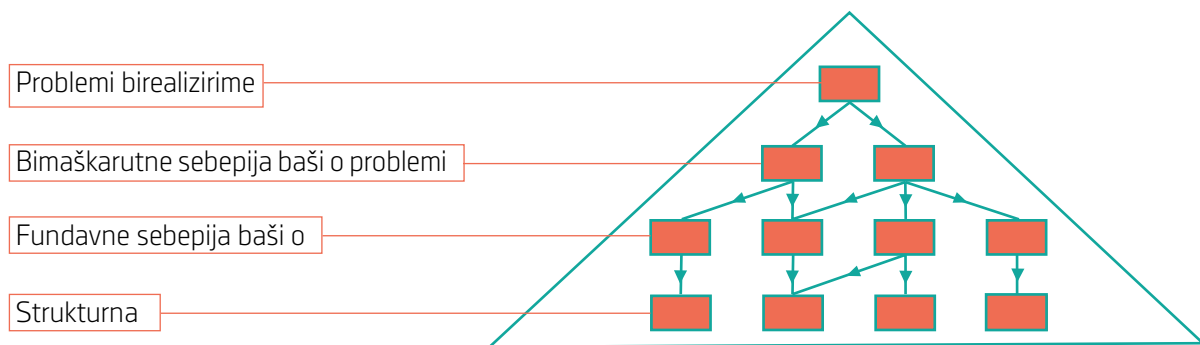
53 UNDP. A Human Rights-Based Approach Toolkit (+). 2009

Analiziribe sebeklikane pandipha (Causality analysis)

Akale alatkaja kerelape em pendency pe o problemo, leskere posledice thaj sar leskere fundavne strukture thaj sebekija. Res ki analiza basi sebeklikane phandipa o dikhiv vavera sebekija kote soj vaver manusikani nijami nane kerdo ja palem tano pharo. Ki akaja faza o dikhibe tano isi le nijame thaj piravela o sebeki.

- **Direktikano sebeki tano o sebeki kova soj direkno kerga o problemo thaj adate tano** (Mis. Npostapibe i lokalnikani vlast baso ostvaribe vesali deponija kote arakhela pe ki mahala kote so dživudinenana manusa Roma).
- **Fundavne sebekija tane posledica tare politikane, kanuneskere thaj arakle resursija** (Mis. bipostapiibe e lokalno radžra hramome angleder si palunipa ko bijasno propisi ki relacija kova kjerela sudiri ko nadležnost maškar lokalnikani vlast thaj ministeriumo basi dživudipaskoro mašaripe).
- **Strukturakjere sistematsko sebekija ki relacija taro šartija baši činavdipe si trubutne intervencije ko pobaro roko thaj kuvena vkorime terdipe, predrasude odredime relacie** (Mis. longokorime anglalkrisime thaj steriotipija ko kupadne romani etnikako amalipa ulijajnenako respozivnost e themeskere organia kana trubul te lendejsvie kova činavela o problemo kova astarela akale etnikake kupa).

Analiza avgovkjerela taro fundo manifestacie e problemeskoro thaj lungarela e identifikujbaja e sebekoskere e problemeskoro. Vizuelno analiza sprovedinela pe kačteskiri piramda e problemencar.

Ki sprovedibe analiza sebeko agorutne vrske barodžandlutno kaj postojnela godji del maškar o džene save nijamija si astarde e problemencar. Kana na bi postojnela godji deibe, majanglat trubul te sprovedinenpe o aktivnostija baši phariba e godji deibe, kana odova ka ovel sprovedime ka džalbe ko sprovedibe vavera aktivnostija.

O iskustvo sikavela džikote o biarakhle sebekija baši o problemi šaj te ververinenpe, fundavne sebekija si segogaš jekhe, ko misal, nanelen kapaciteti mačkar o legarutne e borčeskoro (Jerija, putardine seвне, lagarutne o funkcije), kustikani diskriminacia, bisoodvetno kanuni, bizurali ekonomsko situacia. Adresiribe o fundavne sebekija baši bolo savo problemi sigurno ka kjerel ovozmožimi okolija baši činavdipe vavera problemija, zurarkjerde ikjeriba e proekteskoro, ko vi vakti. Mora te lelpe angaldikhibe kajo fundo problemija si majpare bači adresiribe.

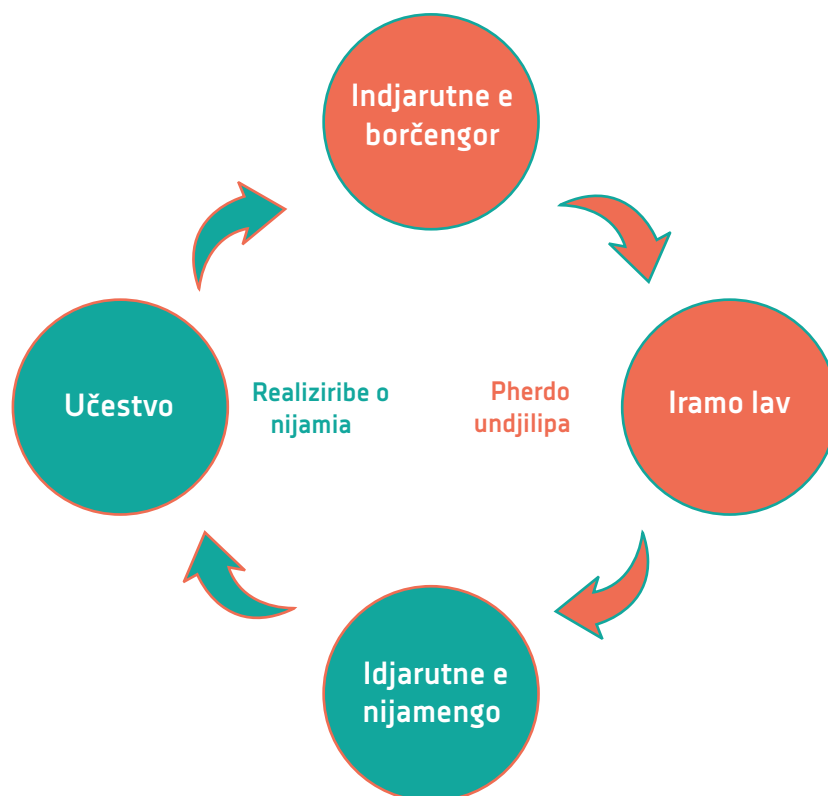
Analiza e pretpostavime nijanija thaj undžilipe (Role pattern analysis)

Ki akaja alatka identifikujnena pe indjarutno e borčipaskoro thaj lengere uloge thaj dendo lav ki relacia e problemeskoro kova trubul te adresirinel pe. Akaja analiza kjerelape upral o naodoja tari analiza e sebepo-
agorutne vrske thaj dela iramo lav ko avutne duj pučiba:

- *ova si o isutne e nijamengere*
- *Kova si o indjrutne e undjilipe thaj kova o iramo lavi adžikjerena pe te oven perde lendar*
- *Kova/savi si i vrska maškar o indjarutne e nijamengere thaj o indjalutne e borčengere*

Ki akaja faza trubul te lelpe o anglodikhiba, kaj jekh kupa šaj te ovel la o **ingjarutno e nijameskoro** thaj ingjarutne e borčengoro ko jekh vakti. Ko misal o čave isi len nijamo te roden taro pire jerija te vizitirinen ničalo sikljoviba (nijamo e sikljobaskoro). O jerija ko akava čand čaj te identifikujnalen sar **ingjarutne e borčengoro** ko nivelo e kjereskoro. KO nivelo ko amalipa ingjaritne e boščengoro si o sikavutne. Ko nivelo e lokalno valsti o komune, a ko nivelo e centalnakoro vlast - Ministeriumo baši sikljoviba thaj i them sar fundavno ingjarutno e undžilipaskoro isilen ko anglodikhiba o undžilibe kova os ljeljeljen e a avipnaja upral o maškarutno iramolav baši arakhiba manuškane nijamija. Barodžantluno si te vakjerelpe kaj svako relacia „nijamo-undžilipa“ trubul te postojnel sar nijamo ko odredime maškarthemutno iramo lav ratifikujme tari rig e phuvjakoro.

Kana si identifikujme o ingjarutne e borčeskoro, barodžalipe si te identifujnenpe thaj te gejenpe lengoro undžilipa ki vrska e problemeja kova so astarela e indjarutnene borčengoro. Undžilipa šaikerel ko maškarthemutno iramo lav, Ustav thaj o kanunija.

Analiza baši nanipa o kapaciteti (Capacity Gap Analysis)

Analiza e kapaciteskoro, delape iramo lav e pučibaskoro, soske odredimo nijami nane realizirime. Analiza fundakjerel ki pretpostavka kaj o ingjarutno e nijamengoro na ka šaj te realizirinen pire nijamija baši nanipa maškar o ingjarutne e borčengoro te arakhen o nijamija.

So si kapaciteti?

Sposobnost te pherenpe o funkcie taro realiziribe o res identifikujbe thaj thaj chinavdipe o problem. Kapaciteti si khedin taro sa o faktoria ko šaikjeren o džene, amalipa, institucie, organizacie thaj o raštre te kjeran pire uloge thaj irame lafija.⁵⁴

I res basi i analiza basi o nanipe thaj kapaciteti tano te identifikui nel o sebepi savo cinavel e deutne e nijameske te roden te keren o nijamija sar cinavipe thaj kapaciteti e ingadredeske basi o bukja. Ko pravilo i analiya trebela te kerel pe thaj te lel pe vavera da kategorie sar kapaciteti sar soj tane odgovornost, avtoritri, zori thaj resursija.

O rezultati tari analiza i lista basi o cinavdipe thaj legarutnege o nijamija em o phirde basi i buti ko dikhibe thaj nijami o sebepi bai oo nijamija tane cidime taro sebepi. O individualcija sar legarutne o nijami trebela te oven akharde tr lrn odgovornost. O kapaciteti definiran sar jek chani thaj te astarel akala komponetija:

- **Iramo lav /motivacija/posvetimo/o lideri ingarela pes simalo thaj astarela o simale kaj voj ja viv trebela nesto te lel ko disavo sebepi.** Akava astarela thaj anela pravna thaj thaj moralna norme.
- **Iramo lav tano phanlo thaj legitimno basi disavi buti;** kana jekutno ja palem kupate dyanena kaj saj te len disavi buti savi tani dozvolimi. O kanuni ,hramomo ja palem hramome nijamija, tradicija thaj kultura determinirinen so taj so nane dovyolimo ki natura. I relacija zori reflektirinen i struktura basi disavi natura.
- **Avipe thaj kontola upral o resursija.** Kana disavo dzeno astarela kaj trebela te lele ki relacija disavo sebepi, adava korkori pestar ka ovel kerdo kana o dzeno tano ko sajdipe de del zori. Resursija saj te kheden pe ko kupe sar: manusikane resursija, matrijalna resursija em organiyacisko resursija.
- **Sposobnost basi racionalno ingaribe odluke thaj sikloibe –** Racionalno ingaribe o odluke rodela analiya yasnovimi basi dokazija em logicno analiza em sebepi. Trebela te lenpe disave bukja ki funda odluke kerde tari analiza.
- **Sposobnost basi komunikacija.** Sposobnost basi komunikacija thaj te ovel len thavdipe dyi ko informiribe em sistemi basi komunikacija ki funda basi o dzene ja palem kupe te roden te ostvarinen pe lengere nijamija ja palem te ispolninen lengere rodipa. Komunikacisko tkivo taro funkcionalna mreze bukjarne te nootikeren disavo sebepi.

I relacija maskar o ingarutne enijamenge em udzle kerena obrayco savo phandela dyzene ko akharipe maskarutne em ponodori po uce nivoja te anen avazi ki natura. Identifikuibe e ingarutne em uydzle dopherela ki lengiri odgovornost sa dtaro disavo dzndipe sukar keribe taro PZCP ko keribe proekti. Chinavipe o kapaciteti em legarutne thaj kapaciteti e ingarutnego basi disavo sebepi.

54 UNFPA A Human Rights – Based Approach to Programing – Practical Implementation Manual and Training Materials, 2014. P.101

Korako 2: Keribe thaj dizajniribe o prokti

Ko akava korakoarakhela pe chani basi o sebeciem identifikuipe o korako 1

- Planiribe o prokti PZCP

Barodzanlutno kotor taro proceso e planiribasko formuliribe o prokti tano o izbor basi strategija save te notikern pe disavo sebeci. Akava alusariba fundokerel o faktija khedime ko vakti em faza basi analiya. Res ko akava phiripe tewidentifikuinen potecijalno aktivitetija save ka anaen ko cinavibe i raylika ko kapaciteti maskar i ngarutne o nijamija. Akala aktivitetija trebela te oven nasocime ko baripe o odgovornost, avtoritrti, resursija em o procesija basi o ingariba o udzlipa lelape ko dikhiba o fundavne strukturikane sebecija te identifikuiinel o sebeci. Akava phandel sumiribe akala anglune korakija:

- Save tane o fundavne sebecija koj trebela te notikerel len
- Kaskere nijamija tane dukhavde
- Save tane e klucikane ingarutne em udyle, kola isi len odgovornost te obezbedinen, pocituinen em te arakhen ostvariba e nijamenge.

Vaver korako te nakhen tari analiza kote so acovela, kote soj o prokti saj te anel sebeci, leskere sebecija identifikuipe lengere achaviba em kapaciteti. Akate tano importatno te identifikuiinel o sajdipa sar i tano anjsukar te notikererel pe capacity gaps. Akala tane o strateska odluke save ka anen proektija em reyultatija ko tikno em baro roko. Ko akava korako dikhena pes o nasokija basi potencijalno donatori.

- Save dyene ka oven phanle ko planiribe em dizajniribe e proekteske?
- Save tane o naodija em o preporake basi maskarutne dyene em dikhiba e manusengere nijamija koi korelacija te identifikuiinel o sebeci?
- So saj te kerel pe te cinavel pe ja palem te panen pe o cinavipa kom kapaciteti e ingarutneskoro basi leskere nijamija.

- PZCP i niya basi reyultatij (Result chain)

Reyultati tare kerde aktivitetija ko raylicna nivoa kerena niya rtezultatija (Result chain). Uyal keribe reyultati basi sakova nivo impotrantno te lel pe disave implikacijetaro PZCP.

Vlog/Input – Finasisko,manusikane thaj matrijalna sredstvija save ka upotrebinen pe ko proekti⁵⁵. Tari dikli nukta taro PZCP, importantno te anel pe akala resursija tano doyvlimo te avol pe dzi ko najmargiliyirime khupatnisar em o manusikane em matrijalikane resursija.

Produkti/Output – Proiyvodija em usluge save anena taro keribe aktivitetija ko ramke o prokti. O produktija trebena te oven merime, astarde, em relativno kerde⁵⁶.

Produkti save yadovolinela o kriteriuija taro PZCP tano proizvodi ja palem disavi usluga save posebna anena phandipa ja palen cinavipa ko phandipe o kapacitetija e:

1. Rodime nijamija te oven kerde em arakhle lengere nijamija ja palen ingarutne em udyle basi obvrsk
2. Pravna, institucionalna ramke save em politikane resaja te keren po suyi oklina e manusenge nijamnge em udylenge te keren ple bukja.

55 OECD/DAC, Glossary of Key Terms in Evaluation and Results-Based Management, 2002. Available at: http://www.oecd.org/document/21/0,3343,en_2649_34435_40381973_1_1_1_1,00.html.

56 UNDG, Draft Technical Brief, p. 1. Available at: www.undg.org/docs/9871/Technical-brief---Outcomes-v2.0-Oct07.doc.

Ishod/Outcome – O kerde em tiknekerde maskarutne efektija taro realiyirime produktija savo keribe voobi-caeno trebno savorenoro bukjarnipe thaj poveke manusa⁵⁸. Ishodi savo zadovolinela kriteriumi taro PZCP ka ovel zurale o kapacitetija e rodimenge o nijamija em legerutnegere udzilengere sar poyitivno promena ko keribe o norme, politikane em po lache institucijonalno ramka basi arakhibe o nijamija.

Vlijanie/Impact – Ko ramke taro PZCP, o vlijanie ynacinelu kaj o yavojna resa astarge nijamija em ostvarime so phandela posukar keribe o nijamija em keribe buti.

Korako 3: Sprovedibe

Ki akaja faza savi kerela pe aktivitetija definirime ko korako 2.

Sprovedibe ki faza kote sa soj planirimo ki angluni faya chivela pe ki akcija. O sprovedibe ko proekti taro PZCP razlikuinelu pe taro sprovedibe biyo PZCP ko trin chani:

1. Ko sprovedibe o prokti kote kerela pes o PZCP zadolyime tane phanle o manusikane nijamija em udzipa.
2. Strategija basi sprovedibe o proketi tano fokufirimo ko zuralipe e manusenge nijamija em baripe o kapaciteti e legarutnegoro udzlipe te keren lengere bukja.
3. Uzal o sprovedibe o prokti kote kerelapes taro PZCP yadolyitelno pocituinelappe o principi e manusikane nijamija.

Korako 4: Monitoring em evaluacija:

Akava korako savo dela pe mol kana kerola pe o proekto vlijainga poyitivno ko resibe o sebepi savo isi le res te resinel le.

Monitorin em evaluacija tane sustinikane elmentija basi sakova prokto. Upral lengri funda sprovedinela pe jasno em točno deibe informacija em reyultatija. Doperel pe ola dena sajdipe basi kriticno analiza basi buti kriticno analiza basi buti.

Monitoring em evaluacija pherola dhikiba em mol basi releativno reyultatija taro prokti sporedimo odolencac save sine planirime.

Monitorin tano organiyirimo em but buti deibe analliza keribe podatke basi o dikhibe basi o baripa e proektoskor.

Evaluacija tani deibe mol basi lengoro efikasniba, vlijaniba, odrziba em relevantno basi disavo prokto. But puti kerola pe biathinali mol resaja te identifikui nel pe save ka obven fundavne vavera odluke⁵⁸. Evaluacija koristinela pe baso meribe em dikhoiba baso baripa e proekteja.

Phanlo ververiba maškar monitoring e prokteskoro e jali pa bozo PBMN ko odova so ko proektija taro PBMN uzal terezinel o produktija, o agor thaj o vlijaniba zadolžitelno **terezinenape thaj o procesia**.

Omonitoringo ko proktija kolaintegririnenena PBMN si fokusirime ko avutno realiziribe e manušengere nijamija kova so adresirinenena pe e proekteja. Karing odova, o monitoringo thaj evaluacia si fokusirime ko avutne trin pučiba:

- Učestvo thaj zuraliba e indjalutnene e nijamengoro
- Iramo lav e indjalutne e borčengoro thaj
- Paruvdipa ko sa o nivelo e amalipaskoro

Akava tereziba sprovedinel pe prekal specifikane dikhovibe kova so terezirinenena o anglunipa thaj procenka e paruvdipaskoro ko dživdipa e manušegoro (kuvde o indjalutne e nijamengere thaj o indjalutne e borčengere). Indikatoria kova so labarelape ko proekti kova integririnenena PBMN terezinenena o **resle tezultatija sar thaj o procesi** r ko kova si resle rezultatija.

I alusarin e indikatorengi trubul te ovel legardi taro principija thaj standardija e manušikane nijamenge. Trubutne si kvalitativno thaj kvantitativno indikatoria kova ka terezirinen realiciriba e manušikane nijamija prekal o proekti. Alusarin e indikatorengiri thaj o monitoring trubul te ovel participativno thaj te šaikjerel kuibe o zategnime riga ki procenka e anglunipaskoro.

O indikatorija trubul te oven alusarde te molisaren o tigro dži kova o manušikane nijamija sine inkorporirime ko sa o faze e programoskere sar thaj te den tasfiri sar o inkorporiribe e nijamengoro angja ko amalikano efikasnosti e prokteskoro.

58 European Commission, Project Cycle Management Guidelines p. 142. Available at: https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/methodology-aid-delivery-methods-project-cycle-management-200403_en_2.pdf

Lil bači proveriba - Kana odredime proekti anavkjerela o avipa fundavno baši o manuškane nijamija?

Akava lil baši proveriba⁵⁹ (Check list) šaikerel o phanle analize kova so akarenape baši o manuškane nijamija ko sekova korako taro proektno ciklusi. Vavera altkje thaj analize kova so ikjerel pe e proekteskere cikluseske ačovena bipudardine.

O lil proveriba dela šaidipe baši korokomoliba baši svako kjerdo proekti, kobor o vi patjivkjerel čekatutno avipa dundavno baši o manuškane nijamija? Korkorimol kjerel prekal o deiba o iramo lav e telečivde pučiba. Ko idealno čand, o odredime proekti xošanel o rodiba e avipaskoro fundakjerdo e nijamenge, trubul o iramo lav ko sa o pučiba te ovel Oja.

Akava lil šaj te labarel pe ko kjeribe thaj planiribe o proekti. Džikote o iramo lav ko nesave pičiba si **Na**, tegane trubul te nevjarenpe o odredime analize thaj te kjerem pe soodvetno korekcije.

	Oja	Na
Korako 1: Analiza e situacijakiri		
1. Dali si dušles identifikujme o problemo kova trubul te adresirilpe jekhetane e sebeponcar baši le-skoro sadajekipe (phanle bimaškarutne thaj fundavne sebebija)?		
2. Dali si posvetime arakiba e analizenge ki relacia taro zor, disriminacia, bijekhipa, etnikano kupatni, kustik thaj ponaodori?		
3. Dali si identifikujme o subjektija kova ka kuven ki uloga indjarutne e nijamengere thaj indjarutne e borčengere?		
4. Dali si identifikujme, majbarodžanlipa relacija kova so astarela o manuškane nijamija maškar o indjarutne e nijamengere thaj indjarutne e borčengere? Dali si identifikujme o manuškane nijamija kova nane realizirime? Dali si identifikujme o rodiba kova o indjarutne e nijamengere šaj te vazdarenle (prekal o indjarutne e borčengere) thaj o soodvetno undžilipa e indjarutne e borčengere?		
5. Dali si kerdardi i analiza dali o astarde manuškane nijamija si arakhle taro Konstitucionalo e RM, kjerutne kanunija sar thaj maškarthemutne iramo lav kova i RM isi la ratifikujme?		
6. Dali si identifikujme: 1. O majbarodžantlune nedostatociako kapaciteti e indjarutne e nijamengere kova limitirinel o nijami te rodenrealiziriba thaj arakhibi pire nijamenge thaj 2. Majbarodžantlune nedostatocia ko kapaciteti e indjarutne e borčengoro te pheren pireo undžilipa ki relacia indjarutne e nijamengere?		
Korako 2: Dizajniriba thaj planiribe o proekti		
7. Dali si identifikujme thaj phanle o astarde riga (indjarutne e nijamengere thaj indjarutne e borčengere) ko planiriba e proekteskoro?		
8. Dali si identifikujme o rezultato thaj preporaka baši o problemo identifikujme o Korako 1 tari rig e truposkere e OON, koncilo e Europakoro, Europakoro kriso baši manuškane nijamija, Europakiri unija thaj vavera relevantna maškarthemutne thaj nacionalnikane organizacie?		
9. Dali si zurardo kola intervencije/aktivnostija si trubutne te zurarelpe o kapacitetija e indjarutne e nijamenge te šaj te oven ko šaidipa te roden realiziribe pire nijamija?		
10. Dali si zurardo kola intervencije/aktivnostija si trubutne te zurarkjeren o kapacitetija e indjarutnengere taro borčija te oven ko šaidipe te peren piro undžilipa?		

61 See Gruskin S, Tarantola D. "What Does Bringing Human Rights into Public Health Work Actually Mean in Practice?" in International Encyclopedia of Public Health eds. Kris Heggenhougen and Stella Quah. Academic Press, vol. 3, 2008. pp. 137-146.

Korako 3: Sprovedibe o proekti

11. Dali i strategija/planiribe o aktivnostija si ko soglasnosti e maškarmutne standardija baši o manuškane nijamija thaj preporake maškarmutne organizacie thaj trupija?		
12. Dali si identifikujme kola indjarutne e nijamengere thaj indjarutne e borčengere ka oven phanle ko procesi ko sprovedibe o proekti?		
13. Dali si samalo ljelo o anglo dikhiba undžilipa baši patjakeripe ko sa o čekatutne manuškane nijamija (Dikh šero X) ko sa o korako ko sprovedibe taro proekti? (kvaliteti e proceseskoro)		
14. Dali si identifikujme o konkretno undžiliba kova o indjalutno e borčengoro trubul te ljenljen e reseja patjavkjeribe, arakhiba, thaj realiziribe o nijamija e indjarutne e nijamengere?		
15. Dali o sprovediba e proekteskoro ka anel ko zuralibe o kapaciteti e indjarutne e nijamengere te roden realiziribe pire nijamija (misal te roden putardipa e politikako, avipa dži ko informacie, jali pa avipa dži ko čačipa)?		

Korako 4: Deletibe thaj evaluacia e proekteskiri

16. Dali si anglaldikhiba i terezia o šukaripa, o kandipa thaj o produktija kjerde e resaja zurarkjerde o kapacitetija e indjalutne e nijamengere thaj indjalutne e borčengere? (Indikatori ko nivelo e produktengoro)		
17. Dali si anglodikhibe terezia pudardino ko nijamo, politike, institucie, thaj realiziribe kova legarena ko zuralo kapaciteti e indjarutne e nijamengere te roden realiziribe pire nijamija taro indjalutne e undžilibaskoro? (Indikatori e niveloskoro taro agor)		
18. Dali si angladikhle terezirime, pozitivna putardine ko dživdipa, dostoinstvo thaj gudlisituacia e indjarutne nijamengere (sar džene thaj kupe)? (Indikatori e nivelo ko vlijaniba)		
19. Dali si anglodikhibe terezime o čandija ko kova o proekti/programo patjavkjerel čekatutne manuškane nijamija phanlo o učestvo, inkluzivnost thaj transparentnost majbut baši o dukhavne kupe? (Indikatori e proceseskoro)		

Biografia

- A HUMAN RIGHTS BASED APPROACH TO DENMARK'S DEVELOPMENT COOPERATION – GUIDANCE AND INSPIRATION FOR POLICY DIALOGUE AND PROGRAMMING
- A RIGHTS-BASED APPROACH, ENCOMPASSING ALL HUMAN RIGHTS FOR EU DEVELOPMENT COOPERATION
- APPLYING A HUMAN RIGHTS-BASED APPROACH TO DEVELOPMENT COOPERATION AND PROGRAMMING
- APPLYING A RIGHTS-BASED APPROACH AN INSPIRATIONAL GUIDE FOR CIVIL SOCIETY
- COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT TOOL-BOX A RIGHTS-BASED APPROACH, ENCOMPASSING ALL HUMAN RIGHTS FOR EU DEVELOPMENT COOPERATION
- EVALUATION STUDY LESSONS LEARNED ON THE DANISH HUMAN RIGHTS-BASED APPROACH
- HUMAN RIGHTS MANUAL GUIDELINES FOR IMPLEMENTING A HUMAN RIGHTS BASED APPROACH IN ADC
- INTRODUCTION TO THE HUMAN RIGHTS BASED APPROACH A GUIDE FOR FINNISH NGOS AND THEIR PARTNERS
- SDC'S HUMAN RIGHTS POLICY: TOWARDS A LIFE IN DIGNITY REALISING RIGHTS FOR POOR PEOPLE

